

VAN SCHOONE- BEEK

ALBERT METSELAAR

DE ACHT DODEN
TOT SPAAR-
BANKBOS

Het Spaarbankbos is een bijzondere mix van natuur en cultuur, oorlogsgeschiedenis en diep menselijk lijden. De strijd tussen de Franse parachutisten, het wegvoeren van een deel van de bevolking van de Wijsterseweg, bij het bos, een luchtaanval met een gigantische explosie van een munitietransport, en dan nog de executie van 8 mensen.....

Direct na de oorlog was het teveel om te begrijpen, te 'heet' om over te praten of om onderzoek te kunnen doen, en een deken van mythologisering dekte alles toe.

Dit boekje is samen met het boekje over de strijd om Pesse – waar het gebied in de oorlog deel van uitmaakte – een poging tot reconstructie. Het begint in Schoonebeek. Als ze zo kijken, gaat het nog over veel meer doden en meer menselijk leed.

Stichting
Informatiecentrum Geschiedenis
Hollandscheveld & Hoogeveen e.o.

*Spelende kinderen in
het Spaarbankbos.
Een bos ter ontspan-
ning en voor kinderen.
De contrasten zijn
hier groot.*

© Albert Metselaar, Hoogeveen 2022.

Niets uit deze uitgifte mag worden openbaar gemaakt en/of vermenigvuldigd, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

SCHOTEN IN SCHOONEBEEK

EEN MISLUKTE OVERVAL, DRIE DODEN

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2022 albertmetselaar@home.nl

Geert Bisschop (links) en Roelof Jan Oostindiën, gedood tijdens een actie van de KP-De Krim op 29 juli 1943, samen met Pieter de Boer.

Eén van de geruchtmakendste activiteiten van de KP-De Krim was de schietpartij in het gemeentehuis van Nieuw-Schoonebeek, waarbij zowel burgemeester Bisschop als conciërge Roelof Jan Oostindiën om het leven kwamen. Binnen de latere KP-Rieks, de voortzetting van de KP-De Krim, werd afgesproken dat men daar nooit met iemand over zou praten. De gevolgen waren te groot geweest. Als represaille werden enkele mensen geëxecuteerd in het Spaarbankbos, tussen Pesse en Hoogeveen. Gelukkig hebben enkele BS'ers uit de eindfase van de groep van Rieks Zomer zich niet aan de afspraak van de KP gehouden. Hun informatie, voor zover ze die hadden en voor zover Rieks hen ooit wat had verteld, bleek van groot belang om de stukjes informatie goed bij elkaar te leggen. Hoofdrospelers in het drama zijn, behalve leden van de KP-De Krim, de personen:

Roelof Jan Oostindiën. Geboren te Hollandscheveld op 9 oktober 1911, zoon van arbeider Roelof Oostindiën en Jantje van Mekerem. Gehuwd met Berendina van Veen, dochter van reiziger, later kleermaker, Wolter van Veen en Jantien Annen, van Kerkhoflaan 15 te Hollandscheveld. Roelof Jan is Lid van de NSB, de WA en de NVD. De familie is van beide zijden Sabbatist, wat inhoudt dat men in plaats van de zondag de zaterdag als rustdag heeft. In 1943 staan ze op papier als Gereformeerd. Roelof Jan Oostindiën werkt vanaf 26 mei 1942 werkzaam te Schoonebeek, eerst als loket-beampte bij het distributiekantoor, vanaf 1 februari 1943 als gemeente-ambtenaar-

ambtenaar sociale zaken, en volgens zijn weduwe ook als conciërge. Roelof Jans zwager was de eerste groepsleider van de NSB te Hollandscheveld. Door zijn werk is hij in de gemeente Schoonebeek veel bij de weg. Hij ontdekte zo onderduikers en gaf dit door aan burgemeester Bisschop, die de Landwacht of de Grüne Polizei inschakelde. Hij nam vervolgens deel aan de uitgevoerde razzia's.

Geert Bisschop. Geboren op 7 september 1908 in Kallenkote, Steenwijkerwold, als zoon van Frederik Bisschop en Jantje Zwolle. Getrouwd met Trijntje Burghgraaf uit Oosterhesselen, geboren te Hoogeveen. Hij klom langzamerhand op van vrijwillig bij de gemeente Blokzijl (1929), tweede ambtenaar te Kuinre (1930), eerste ambtenaar ter gemeentesecretarie, bedrijfsleider van het electriciteitsbedrijf, ambtenaar van de burgerlijke stand en waarnemend gemeentesecretaris te Oosterhesselen (1932) en uiteindelijk via zijn lidmaatschap van de NSB tot burgemeester van Schoonebeek (1941). Hij stond onder zijn ambtenaren bekend als een felle NSB'er, die druk uitoefende op hen om ook lid te worden van pro-Duitse organisaties. Hij was tevens lid van de WA, had daar de rang van Schaarcommandant, en fel op onderduikers. Daarin werd hij ook nog eens opgezweept door Roelof Jan Oostindiën. Ook Geert Bisschop was bij arrestaties aanwezig. Kerkelijke gezindte: Nederlands Hervormd.

Pieter de Boer. Geboren op 28 juli 1916 te Workum, zoon van arbeider Hendrik de Boer en Grietje Bakker. Hij trouwde op 12 september 1942 te Wymbritseradeel met Fokje Fortuin uit Heeg. Pieter de Boer werd op 16 september 1942 aangesteld als leider van de distributiedienst te Schoonebeek. Hij woonde en werkte daarvoor te Meppel, en woonde met Fokje vanaf 27 oktober 1942 aan de Van Heutszsingel 37 te Coevorden. Pieter was Nederlands Hervormd. Politiek was hij niet actief, maar gelet op zijn activiteiten rondom de voorbereiding van 29 juli 1943 was hij een goed vaderlander, die meewerkte aan een overval op 'zijn' distributiebureau.

SCHOONEBEEK, 29 JULI 1943, OVERWEGINGEN

Er zijn schriftelijke bronnen, zoals een verklaring van de ambtenaar Masselink en een interview in een krant van ambtenaar Wolken van 40 jaar later. In 1981 heeft Tom Steen een gesprek gehad met Bob Houwen. Ik had in de jaren '80 gesprekken met de weduwe Oostindiën, drie oud-leden van de KP-Rieks en een uitgebreid interview met voormalig ambtenaar en ooggetuige Wolken. De informatie werd verwerkt in een eerste reconstructie, in 1993 gepubliceerd in het boekje 'Fascisme en Verzet'. Bert Finke doorzocht dossiers van de bijzondere rechtspraak, ging in gesprek met familie van betrokkenen en vond informatie van belang op tal van plaatsen. Op donderdag 3 oktober 2019 werd alles bij elkaar gelegd. Wat was er gebeurd op 29 juli 1943 in Schoonebeek. Hoe kunnen we de stukjes zo passen dat de feiten geen geweld aan wordt gedaan, en er een logisch geheel ontstaat. Puzzelen zonder dat er een voorbeeld is, en toch tot een sluitend resultaat komen, dat was hun doel. Het was een dag vol verbazing, waarin meer leek te passen dan voordien werd vermoed. Een cold case werd een film die voor hun ogen af ging spelen. Dit leidde na enige overwegingen tot een nauwkeurige reconstructie¹:

Na een serie van geslaagde verzetsacties ging het op 29 juli 1943 helemaal fout in Schoonebeek. In de maand daarvoor waren diverse geslaagde overvallen gepleegd

1 Door Bert Finke is de kwestie uitgewerkt in het boek 'Schoonebeek, 29 juli 1943. Een oorlogsdag met grote Gevolgen.'

(Stichting Onderzoek Drentse Families en Huizen, Emmen 1920). In de studie die u nu leest zijn gezamenlijke onderzoeksresultaten, het onderliggende onderzoek van Albert Metselaar, en nieuwe inzichten van na het boek van Bert Finke verwerkt.

op distributiekantoren en bevolkingsregisters. Er was op enkele plaatsen brand gesticht in opslagplaatsen van in beslag genomen radio's. Maar in geen enkel geval waren er slachtoffers gevallen. Het uitvoeren van liquidaties was niet één van de acties die door KP De Krim gewoonlijk werd uitgevoerd. In Schoonebeek werd wel een drietal mensen doodgeschoten door KP De Krim. Volgens verhalen onder de bevolking van Hoogeveen en omstreken zou dit een bewuste liquidatie zijn geweest, omdat de NSB-burgemeester Geert Bisschop en/of de NSB-ambtenaar Roelof Jan Oostindiën een gevaar vormden voor de veiligheid van onderduikers. Heel logisch klinkt de verklaring niet dat het ging om een bewuste liquidatie. In Schoonebeek vonden er tot de zomer van 1943 weinig huiszoekingen plaats en er werden weinig onderduikers opgepakt. In het Hoogeveense verzet werd na de oorlog verteld dat het verhaal betreffende de gerichte liquidatie in Oud-Schoonebeek in de wereld was geholpen om de mislukte overval – die was uitgemond in een bloedbad – te maskeren. Daarbij waren onbedoeld drie mensen om het leven gekomen. Het doden van pro-Duitse Nederlanders kon na de oorlog mogelijk tot een berechting leiden. Door te vertellen dat het ging om voor onderduikers gevaarlijke personen, was een liquidatie te rechtvaardigen.

Maar er zijn teveel feiten die een gerichte liquidatie tegenspreken. Burgemeester Bisschop zou een gevaar zijn geweest, omdat hij zelf joden zou hebben opgespoord. In de gemeente Schoonebeek woonden echter al tientallen jaren geen joden. En er is weinig bekend over joden van elders die in Schoonebeek ondergedoken waren. Er zijn wel berichten van huiszoekingen in dat verband van Bisschops opvolger NSB-burgemeester Verbeek. Uit getuigenverklaringen na de oorlog bleek dat Roelof Jan Oostindiën wel fel was op het opsporen van onderduikers, en hij moedigde burgemeester Bisschop aan. Op 29 juli 1943 's morgens had Oostindiën nog samen met de Sicherheitsdienst uit Groningen geprobeerd de verzetsstrijder Hendrik Koops in het Westersebos op te pakken. Uit informatie die bekend is over gerichte liquidaties van het verzet in Drenthe en Groningen is bekend dat er meestal twee ervaren verzetsstrijders werden ingezet. Harm Dijkstra was geheel nieuw in het verzet van KP De Krim en was – voor zover bekend – niet betrokken geweest bij overvallen en liquidaties. Hij trad feitelijk alleen op als chauffeur van de vluchtmotor en dat betekende dat Tom Steen als enige schutter aanwezig was. Kortom, het scenario van de bewuste liquidaties kunnen we vergeten.

En waarom juist Bisschop en Oostindiën? Er woonden in Zuidoost Drenthe genoeg pro-Duitse personen die belangrijker doelwitten zouden kunnen zijn. Daarnaast vonden liquidaties gewoonlijk plaats in de ochtend- of avonden als de betreffende persoon op de fiets onderweg was naar zijn werk of naar huis. Liquidaties in een vol gemeentehuis lagen niet voor de hand. En in de lunchpauze – het tijdstip dat de verzetsstrijders van KP De Krim in Oud-Schoonebeek waren – zouden Bisschop en Oostindiën niet op hun werkplek aanwezig zijn. En alleen Johannes Kippers als bewaker. Alle ambtenaren zouden met lunchpauze zijn geweest. Dus een liquidatie in de buurt van het gemeentehuis had rond die tijd helemaal geen zin, omdat de beoogde doelwitten er niet zouden zijn.

Er waren vanuit KP De Krim contacten met Geert Por – die de lokale situatie kende uit zijn tijd als marechaussee in Schoonebeek van 1940 tot en met 1941 – en met Johannes Kippers, waarmee Por in nauw contact stond. Daarnaast lag volgens een mondelinge verklaring van ambtenaar Gerhard Wolken de kluis vol met waardevol materiaal, waarbij het leek op een bewuste keuze om op die dag een overval te ple-

gen. Distributieleider Pieter de Boer was verantwoordelijk voor de aanvulling van het materiaal. Hij zou volgens de mondelinge bronnen op de hoogte zijn van de overval, en kan ook gezien worden als een tipgever. Als geen ander wist hij wat er wanneer te halen zo zijn. Hij had er voor gezorgd dat het verzet een goede buit zou binnenhalen. Nog een opvallend detail: Kippers en Oostindiën waren burens. Ze woonden beiden in de gemeentewoning aan de Prinsenhofweg, op de nummers 1 en 3.

Het verhaal van de gerichte liquidatie moet waarschijnlijk worden gezien in het kader van een mislukte overval, die op een of andere wijze gerechtvaardigd moest worden. Bedoeld was geweest om een overval uit te voeren op het distributiekantoor en brand te veroorzaken in het bevolkingsregister. De planning zal zijn geweest om deze uit te voeren als een gecombineerde actie van zes personen, waarbij drie mannen een overval zouden doen op het distributiekantoor en drie mannen het bevolkingsregister zouden vernietigen. Daarbij horen zeker de namen van Tom Steen, Ger Boerma, Jaap Gootjes en Jan van Weerden die allemaal een brede ervaring hadden op dit terrein. En diverse malen gezamenlijk een dergelijke actie hadden ondernomen. Daarnaast werd Jan Leijssenaar ingezet om de telefooncommunicatie onmogelijk te maken, zodat de Duitse bezetter niet op tijd kon worden ingeschakeld. Zetten we de alles wat er van die dag bekend is in een tijdschema, dan komen we tot het volgende overzicht:

SCHOONEBEEK, 29 JULI 1943, DE RECONSTRUCTIE

Donderdag 29 juli 1943.

Distributieambtenaar Pieter de Boer doet die morgen zijn gewone werkzaamheden, op het gemeentehuis te Schoonebeek. Hij weet dat hij na 12.00 uur 'overvallen' zal worden. 's Morgens is er een bewaker bij hem aanwezig, hoofdwachtmeester Hette Visser, die niet op de hoogte is van de overval en overal buiten wordt gehouden. Om 12.00 uur zal veldwachter Kippers de wacht overnemen. Kippers is op de hoogte en zal zich probleemloos laten 'overvallen' en ontwapenen. Aldus een verklaring van dhr. Wolken.

11:45 uur

Burgemeester Geert Bisschop en ambtenaar Roelof Jan Oostindiën staan voor de burgemeesterswoning aan de Hoofdstraat 64 te praten. Het gesprek zal ongetwijfeld gegaan zijn over de inval die de Sicherheitsdienst van het Groningse Scholtenhuis 's morgens in de boerderij van Berend Koops in het Westersebos had gedaan, waarbij ze op zoek waren naar diens broer Hendrik Koops. Kort daarna stapt Oostindiën op zijn fiets en rijdt in westelijke richting. Niet naar zijn huis, want dat stond ten oosten van het gemeentehuis. Mogelijk gaat hij opnieuw naar het Westersebos, waar kort daarvoor de overval had plaatsgevonden. Burgemeester Bisschop loopt in oostelijke richting naar het gemeentehuis. Het is een afstand van 450 meter, waarover Bisschop zes minuten zal hebben gedaan.

11:50 uur

Harm Dijkstra komt op zijn Ariel-motor vanuit richting Coevorden over de Hoofdstraat Oud-Schoonebeek binnengereden. Achterop de motor zit Tom Steen, die ter vermomming een valse snor heeft opgeplakt. Ze kruisen Oostindiën, die hen in westelijke richting op de fiets tegemoet rijdt. Het is niet bekend waar zij elkaar tegenkwamen. Jan Leijssenaar, Jaap Gootjes en Jan van Weerden zijn op de fiets naar het dorp gegaan, eveneens van de kant van Coevorden, en zorgen dat ze om 12 uur de

telefoondraden door kunnen knippen, zodat vanuit het gemeentehuis niet gebeld kan worden met welke politieman of Duitse instantie dan ook. Dijkstra en Steen gaan een paar keer op de motor op en neer voor het gemeentehuis. Ze zijn bezig met een laatste controle. In het voorbijrijden blijkt de valse snor van Tom los te gaan. Hij drukt hem weer stevig aan. Dat wordt gezien door ambtenaren van het gemeentehuis, aldus verklaart dhr. Wolken. Ze vermoeden dat er iets aan de hand is. Volgens Wolken meldde hij, noch ambtenaar. Masselink het bij derden.

11:51 uur

Oostindiën keert zijn fiets. Hij vertrouwt de motor met berijders niet en fietst terug naar het gemeentehuis. De burgemeester komt rond deze tijd lopende bij het gemeentehuis aan.

11:52 uur

Dijkstra en Steen komen met de motor aan bij café Dorgelo, gevestigd op Hoofdstraat 40. Ze gaan naar binnen en bestellen iets te drinken en mogelijk iets te eten. Ze wachten tot alle ambtenaren met middagpauze naar huis zijn gegaan. Alleen De Boer en Kippers zullen dan nog aanwezig zijn. Ze wachten tevens op het arriveren van Leijssenaar, Gootjes en Van Weerden, ten teken dat de telefoondraden zijn doorgesneden.

11:54 uur

Oostindiën heeft er ongeveer drie minuten over gedaan om naar het gemeentehuis te fietsen en komt kort na de burgemeester aan, die hij waarschuwt over de twee mannen op de motor die hij niet vertrouwt. Waarschijnlijk zag Bisschop ze vanuit zijn kamer, die uitkijkt op café Dorgelo, ook aankomen en bij Dorgelo naar binnengaan. Mogelijk is ook het aandrukken van de valse snor door Bisschop en Oostindiën gezien, of zijn ze getipt door iemand anders die het zag. In ieder geval niet door de ambtenaren Masselink en Wolken. De loszittende snor én het op en neer rijden op de motor zijn in ieder geval – volgens Masselink en Wolken – de factoren geweest waardoor de burgemeester en Roelof Jan Oostindiën zijn gealarmeerd.

11:57 uur

Burgemeester Bisschop laat alle ambtenaren weten dat ze voorlopig in het gemeentehuis moeten blijven en niet met lunchpauze mogen gaan. Rond deze tijd arriveert opperwachtmeester Johannes Kippers, om hoofdwachtmeester Hette Visser af te lossen in verband met zijn pauze. Op 23 juli 1943 had Bisschop met de postcommandant van de marechaussee afgesteld dat van 's morgens kwart over acht tot 's avonds zes uur onafgebroken bewaking is op het gemeentehuis. Voor de nacht was er een zevenkoppige bewakingsdienst van burgerpersoneel ingesteld, wat dus een slecht moment zou zijn voor een overval. Burgemeester Bisschop geeft ook aan de marechaussee Visser en Kippers opdracht om op het gemeentehuis te blijven, conform de opdracht aan de gemeentelijke ambtenaren.

11:59 uur

Opperwachtmeester Johannes Kippers wordt door de burgemeester naar café Dorgelo gestuurd om de twee mannen op te halen. Het is een afstand van tachtig meter, waarover hij een minuut doet.

12:00 uur

Jan Leijssenaar knipt conform afspraak de telefoondraden door, waarmee de verbin-

ding van het gemeentehuis met de buitenwereld wegvalt. Dit is het tijdstip dat alle ambtenaren voor de lunchpauze naar huis zouden gaan en geen gebruik meer maakten van het telefoonnetwerk. Het zou hen dus niet eerder dan na terugkeer van de pauze zijn opgevallen dat de telefoonlijnen niet meer werkten. Jan Leijssenaar, Jaap Gootjes en Jan van Weerden fietsen nu naar het gemeentehuis. Als de 'overval' eenmaal gangs is, kunnen ze per fiets alle verworven bonkaarten en andere papieren afvoeren. Harm Dijkstra zal dan weer per motor vertrekken, is de verwachting. Hij wordt dan nog niet gezocht, heeft alle papieren in orde, en zal de aandacht naar zich toe trekken door het gebruik van de motor, maar men kan hem niets maken.

12:01 uur

Kippers verzoekt in café Dorgelo de mannen mee te gaan naar het gemeentehuis. Tom Steen vraagt hem of hij nog even naar het toilet kan.

12:05 uur

Tom Steen gaat naar het toilet en brengt zijn pistool in gereedheid. Hij keert terug naar de gelagkamer en hij gaat samen met Harm Dijkstra met Kippers mee naar het gemeentehuis.

12:08 uur

Tom Steen en Harm Dijkstra worden door Kippers toegelaten tot de kamer van burgemeester Bisschop, waar ook Roelof Jan Oostindiën aanwezig is. Johannes Kippers verlaat op verzoek van de burgemeester de kamer en gaat naar de achterzijde van het gemeentehuis. Burgemeester Bisschop begint met zijn vragen.

12:10 uur

Schietpartij in het gemeentehuis aan Hoofdstraat 42. Het eerste schot treft burgemeester Bisschop in zijn slaap, die dodelijk getroffen neervalt achter zijn bureau. De dodelijke wond in de slaap zal verwijzen naar het moment waarop het écht mis ging. Als iemand snel een revolver uit een bureaula wil grijpen, rechts van hem, wordt het hoofd bijgedraaid in de richting van de la. Dan zit je met de slaap in de richting van de gesprekspartner. Burgemeester Bisschop draait zijn hoofd bij, grijpt een revolver, wil zijn hoofd terugdraaien, Tom Steen is sneller en schiet de burgemeester in de slaap, kan de conclusie zijn. De burgemeester is op slag dood. Het tweede schot raakt Oostindiën ter hoogte van de linkerkant van zijn borst, waarbij de kogel door een luciferdoosje gaat, dat in de binnenzak van zijn colbert zit, en de long raakt. Hij kan de deur van de burgemeesterskamer openen en wil de hal over strompelen naar de kamer waar het distributiekantoor is gevestigd. "Pas op, er wordt geschoten", zijn zijn laatste woorden. Hij krijgt nog twee kogels in zijn rug. Meteen daarna valt de man bloedend neer en overlijdt ter plekke. In tegenstelling tot de andere gemeenteambtenaren, rent Pieter de Boer, leider van de toenmalige distributiedienst, na het horen van de schoten de gang op, juist op het moment dat Oostindiën gevolgd door de schietende Tom Steen passeert. De Boer komt in de baan van de volgende kogel. Dat wordt De Boer fataal: hij wordt getroffen door een kogel en ligt dodelijk gewond op de grond.

12:11 uur

Johannes Kippers en Hette Veenstra nemen – zodra zij de schoten horen – de achteruitgang van het gemeentehuis en lopen in oostelijke richting om het pand heen. Zij zien Tom Steen vanaf de voorzijde van het gemeentehuis richting café Dorgelo rennen. Johannes Kippers schiet, maar volgens verklaringen van getuigen niet ge-

richt. Zijn pistool weigert na twee schoten. Hette Visser schiet gericht, maar raakt Tom Steen niet. Het schieten wordt gezien door ambtenaren die direct na de eerste schoten naar buiten waren gevlucht. Ambtenaar Gerhard Wolken staat achter een boom. Uit de manier van schieten krijgt hij de indruk dat er niet gericht op de verzetsmensen werd geschoten. Er zou door de verzetsstrijders met name op Visser zijn geschoten, die mogelijk gericht schoot omdat hij niet in het overvalscomplot zat. Kippers lijkt niet gericht te hebben geschoten. Hij moet op de hoogte zijn geweest van de geplande overval.

12:14 uur

Ondertussen is Harm Dijkstra achter Tom Steen aangelopen, waarbij hij naar buiten is gevlucht richting zijn motor. Hij start de motor en als Tom Steen bij hem is gekomen rijdt hij met hoge snelheid de Prinsenhofweg op, gaat na zeshonderd meter linksaf het Middendorp in. Via de Norbruislaan komen ze terug aan de Hoofdstraat en verdwijnen in westelijke richting.

12:15 uur

Tijdstip waarop was gepland dat de overige leden van KP-De Krim – die ergens aan de rand van Oud-Schoonebeek met hun fiets staan te wachten – naar het gemeentehuis zouden komen om het distributiekantoor te overvallen en het bevolkingsregister in de brand te steken. Alle ambtenaren waren dan zeker voor lunchpauze naar huis en zouden niet eerder dan drie kwartier later terugkomen. Genoeg tijd om de overval uit te voeren en de brand te stichten. Er zou op dat moment dan geen personeel aanwezig zijn, behalve Johannes Kippers voor de bewaking van het distributiekantoor zoals dat op 23 juli 1943 met burgemeester Bisschop was afgestemd. Dit was het meest veilige moment voor de verzetsactie. Maar de buiten Schoonebeek wachtende verzetsstrijders – die niet ver weg kunnen zijn geweest – hoorden schoten en realiseerden zich onmiddellijk dat er iets mis was gegaan. Zij keren hun fietsen en vertrekken direct in de richting van Coevorden, waarschijnlijk niet via de Hoofdweg maar via allerlei ach-teraf weggetjes. Er is tussendoor contact geweest met Schoonebekers, die achteraf verklaren dat één van de mensen sprak in het Drents van Hoogeveen en omstreken. Een ruim begrip. Dit wordt aan de Duitsers doorgegeven en zal vervolgens Hoogeveeners het leven gaan kosten.

12:30 uur

De distributieleider Pieter de Boer (**zie portret**) overlijdt in het gemeentehuis aan zijn verwondingen. Er heerst ontredde-ning en paniek in het gemeentehuis. Wat is er precies gebeurd en is iedereen nu veilig? Hilje Toxopeus was op 1 mei 1943 aangesteld als kassierwaardemateriaal. Ze zat achter haar bureau in het kantoor van de distributiedienst toen de schietpartij plaatsvonden. Net als distributieleider Pieter de Boer zal ze zijn opgesprongen bij het eerste schot. Een tweede schot wordt gehoord en vervolgens gaat de deur open van het kantoor en

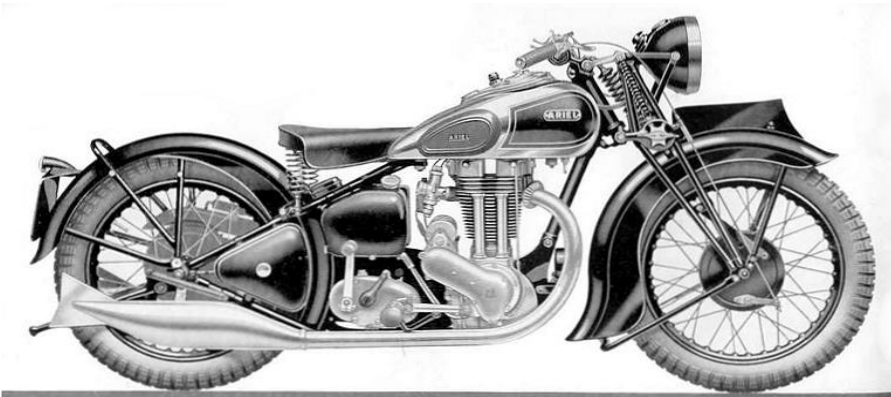

stompelt Roelof Jan Oostindiën naar binnen, kort daarna gevolgd door schutter Jan Thomas Steen. Voor haar ogen wordt Oostindiën twee maal in de rug geraakt en stort dodelijk neer. Ze ziet ook dat haar baas Pieter de Boer wordt getroffen. Hilje is volledig over haar toeren en is vanaf dat moment ongeschikt voor haar werk.

17:00 uur

De Sicherheitsdienst arriveert op het gemeentehuis in Schoonebeek en begint met onderzoek. Er wordt door hen geconcludeerd dat de overval is uitgevoerd door het verzet uit Hoogeveen. Deze conclusie is mede gebaseerd op het dialect dat Jan Leijssenaar sprak, in contact met een bewoner van de streek. Uit verklaringen van de ambtenaren zijn zij ervan overtuigd dat opperwachtmeester Johannes Kippers op de hoogte was van de geplande overval, anders had hij wel gericht geschoten. Kippers wordt gearresteerd en afgevoerd naar het Huis van Bewaring in Assen. Hij komt uiteindelijk terecht in het 'Oranjehotel' in Scheveningen, waar hij van 10 november 1943 tot 14 april 1944 gevangen zit. In de ochtend van 14 april 1944 wordt hij op de Waalsdorpervlakte door de Duitse bezetter gefusilleerd.

's Avonds worden de drie lijken vervoerd naar Coevorden. Er wordt autopsie op gedaan. De rapporten zijn niet bekend.

Uit de folder van de fabriek, de Ariel-motor van Harm Dijkstra. Zijn motor kan licht hebben afgeweken van de versie op de afbeelding. In ieder geval was er bij Harm ook nog een mogelijkheid om achterop te zitten. Harm Dijkstra (1910) was de zoon van het hoofd ter school Geert Dijkstra uit Mariënberg. Hij wilde graag meedoen met het verzet, en was in juli 1943 vooral van belang omdat hij een motor had. Hij werkte verder niet samen met de KP-De Krim/Rieks.

SPAARBANKBOS, 1943

VERRAAD, ARRESTATIES, REPRESAILLES

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2022 albertmetselaar@home.nl

De mislukte overval met drie doden op het gemeentehuis van Oud-Schoonebeek, had direct gevolg voor de bevolking van Hoogeveen. Burgemeester Tjalma heeft samen met zijn zoon Gerrit zijn memoires op papier gezet. Ze werden in 2004 in kleine kring verspreid. De teksten brengen ons eveneens dicht bij de gebeurtenissen rond 1 augustus 1943, de dag dat in Hoogeveen de klap kwam, als reactie op de executies in Schoonebeek. We citeren:

“De Duitsers hebben op een gegeven moment bevolen dat alle radio’s ingeleverd moesten worden, want er werd te veel geluisterd naar de Engelse zender. In Hoogeveen moesten de radio’s opgeslagen worden in een pakhuis van de blik-emballage-fabriek. Toen ze daar enige dagen waren, stak er ‘toevallig’ brand uit in dat pakhuis en alle radiotoestellen verbrandden. De brandweer kwam wel maar spoot eigenlijk naast de brand en liet de hele zaak afbranden om te voorkomen dat de radiotoestellen naar Duitsland zouden worden afgevoerd.

Daarna, het was op maandagmorgen 26 juli 1943, werd er ‘s morgens om zeven uur bij mij gebeld. Het waren Duitse militairen, die mij vroegen of ik mee wilde komen naar het gemeentehuis, want een Duitse officier wilde mij spreken. Ik had geen zin om door de Duitsers door Hoogeveen gereden te worden en fietste dus naar het raadhuis. Daar aangekomen vertelde mij de commanderend officier van de groep, dat zij voor een week in Hoogeveen kwamen en dat ze het raadhuis nodig hadden om daar verschillende bureaus van hen onder te brengen. Ik maakte bezwaar tegen het gebruik van het raadhuis en zei: ‘Neemt u dan bijvoorbeeld de raadzaal - Ik kon niet zeggen dat er nog raadsvergaderingen gehouden werden, want die waren al verboden – die wordt nog wel gebruikt voor het voltrekken van huwelijken’. ‘Wird noch immer geheiratet?’, was de vraag. Ik zei: ‘Ja, immer.’ ‘Een ander bezwaar is dat de telefooncentrale bediend wordt in het gebouw van gemeentewerken en -bedrijven en dat men daar hiervandaan geen toezicht heeft’. Ik liet dus merken dat hun gesprekken zouden kunnen worden afgeluisterd. Na verloop van tijd kwam uit hun mond: ‘Es ist doch nicht sehr geeignet; hebt u ook een ander gebouw?’ Ik verwees naar het gebouw van de lagere technische school en daar hebben de heren hun intrek genomen. ‘Dan können wir Ihr schönes Rathaus schonen’, zei de officier tegen mij.

Toen ze een dag of zes in Hoogeveen waren belde de politie mij op, dat de telefoon-draden, die de Duitsers tijdelijk hadden aangelegd, werden weggenomen. Dat was dus een teken dat ze binnenkort zouden vertrekken. Ik dacht wie weet wie ze meenemen. Ik ben die avond naar Zwolle vertrokken en ben eerst de volgende dag teruggekomen. Dat was zaterdag 31 juli. Toen bleek dat ze 43 Hoogeveeners gevangen genomen hadden. Daarvan hebben ze die dag nog 40 losgelaten en drie hebben ze vastgehouden. Die drie hebben ze ‘s zondagsmorgens, zoals de Duitsers dat altijd zeiden, op de vlucht doodgeschoten, dat wil zeggen ze joegen de mensen eerst voor zich uit en dan schoten ze ze van achteren dood.”

Het Noorderhuis, in het Spaarbankbos. Kindervakantiekolonie, voor het aansterken van ‘bleekneusjes’, maar ook van de NVD de Grüne Polizei.

Tot zover burgemeester Jetze Tjalma. Overigens is er geen enkel concreet bewijs van raadsvergaderingen in deze periode. Zo zijn er meer bijzondere stukjes in zijn memoires. In ieder geval gaf Jetze Tjalma in zijn memoires aan dat hij weg ging, toen de nood in zijn gemeente op het hoogst was, en 43 vooraanstaande burgers werden opgepakt. Als ze op hem uit waren geweest, hadden ze hem bij zijn terugkeer ook wel opgepakt. Behalve de door hem genoemde school was ook het Noorderhuis, in het Spaarbankbos, op dat moment gevorderd. In totaal ging het om twee afdelingen Grüne Polizei, onder leiding van Polizei Meister Ott. Laatstgenoemde zette zijn hoofdkwartier ook op in het Noorderhuis. De eenheden kwamen vanwege de voorgaande periode vol overvallen en brandstichtingen. Ze arriveerden in de nacht van donderdag 29 op vrijdag 30 juli. Direct na het doodschieten van drie mensen in Schoonebeek. Ze kwamen niet vanwege Schoonebeek, waren logistiek al met hun komst bezig, maar Schoonebeek gaf hen een extra excuus om hard door te pakken. Wat weten we van de momenten voorafgaand aan de arrestaties?

HET VERRAAD VAN ALBERT ZIJLSTRA

Albert (geb. 1896) was koopman te Hoogeveen. Al in 1934 werd hij lid van de NSB. Dit vanwege de moeilijke economische omstandigheden, zou zou hij zelf verklaren. Hij verwachtte betere tijden door de NSB. Hij zag ook niets verkeerd in de NSB. In 1940 vertrok hij naar Duitsland. Na zijn terugkeer, december 1942, is hij direct een actieve rol gaan spelen in de nieuwe Hoogeveense groep van de NSB. Hij volgde groepsleider Meekhof op, die daarna zijn invloed tot Pesse beperkt zag. Verder werd Albert Zijlstra ambtenaar bij de Nederlandse Volksdienst. In een later stadium van de oorlog zou hij zich actief inzetten bij het laten functioneren van de Organisatie Todt in Hoogeveen. Hij was als administratieve kracht toegevoegd aan het bureau van de Chef Arbeitseinsatz. Daar er nogal wat ambtenaren waren die zich aan die arbeid onttrokken, kreeg hij geleidelijk aan de gehele administratieve leiding. Hij werkte zeer punctueel. Binnen de NSB werd van hogerhand gestimuleerd dat er plaatselijke lijsten met namen van "vijandige" personen aangelegd werden. Mensen die anti-Duits waren, de NSB tegenwerkten of mogelijk betrokken waren bij illegale activiteiten. Let wel: het ging hier niet om feitelijk verzet of feitelijk tegenwerken, want als dat al bewezen was, dan waren de mensen al gearresteerd. Het ging om vermoedens van de NSB-leiding ter plaatse. Albert Zijlstra ging hierin mee. Hij stelde een lijst samen met de namen van 15-20 personen, waarbij hij tevens aangaf welke straffen ze zijns inziens verdiend hadden. Hij schroomde niet zijn plaatsgenoten tien jaar concentratiekamp of de doodstraf te geven, als het aan hem lag.

Het ging daarbij om theoretische straffen, want het leidde niet tot feitelijke arrestaties. Het toont de bereidwilligheid van de NSB'er Albert Zijlstra om zijn eigen Nederlandse volk op te offeren aan de nazi-idealen, als dat zo uitkwam. Even opofferingsgezind was de familie Zijlstra zelf. Twee zonen gingen naar het Oostfront als SS'er. Zoon Catrinus Zijlstra was lid van de NSB, vaandrig bij de Nationale Jeugdstorm en werd een Pantzer Grenadier bij de SS. Een jongen die zich liet gelden, en onderscheidingen verdiende. Hij raakte dodelijk gewond en stierf 23 augustus 1944. De familie wist maanden van niets. Pas in januari 1945 verschenen er namens hen rouwadvertenties. Catrinus was 19 jaar oud. De advertenties werden mede geplaatst namens zijn broer Mark Zijlstra. Mark was een gedecoreerd SS'er, die al had meegevochten in de strijd in de winteroorlog van '41 op '42. Zowel Mark als Catrinus hadden onderscheidingen voor opgelopen verwondingen. Later bleek dat Mark toen ook al was gesneuveld. Hij viel 15 oktober 1944, ergens tussen Balini en Laci. Zijn beide zoons waren

zijn trots. Albert Zijlstra bracht nogal eens een bezoek aan het Bureau van de Provinciale Voedsel-Commissaris te Assen, soms zelfs in NSB-uniform. Tegenover de ambtenaren daar pochtte hij over zijn beide zoons, de strijders aan het Oostfront.

Ooit liet Albert Zijlstra daar een tas onbewaakt liggen, per ongeluk. Enige ambtenaren keken erin en vonden een lijst met namen van Hoogeveeners. Achter de namen stonden uitdrukkingen als: heeft waarschijnlijk ene radio, doet waarschijnlijk aan illegaal werk. Terwijl een van de ambtenaren op de uitkijk stond, maakte een andere ambtenaar een afschrift van de lijst. Het afschrift werd persoonlijk naar een van de vermelde personen gebracht, met de bedoeling dat ze allemaal gewaarschuwd zouden worden. Tijdens zijn rechtszitting werd Albert Zijlstra hier naar gevraagd. Hij gaf aan dat hij informatie van derden kreeg, waaraan hij niet meer aandacht schonk dan nodig was om bij de 'aanklagers' de indruk te wekken dat de gegevens behandeld zouden worden. In werkelijkheid zou hij er niets mee gedaan hebben. Feitelijk had hij zo namen om uiteindelijk aan de Duitsers te verstrekken.

De staf van de Grüne Polizei in het Noorderhuis werd geassisteerd door mensen van de politie uit de naaste omgeving, die kleine hand en spandiensten verrichtten. Wachtmeester Rehwinkel uit Nieuweroord kreeg opdracht Albert Zijlstra voor zaterdagmiddag 31 juli 1943 bij Polizei Meister Ott te ontbieden. J.P.Rehwinkel uit Nieuweroord, Westerbork, was in die dagen werkzaam voor de Duitsers op het Noorderhuis. Albert verscheen en gaf Ott en enige officieren een uitgebreid verslag van de situatie in de gemeente Hoogeveen, die volgens hem zo vijandig was tegenover de bezetters vanwege de godsdienstige inslag. Op een wandkaart gaf hij de route naar Hollandscheveld aan. Ott zou later zeggen weinig eerbied te hebben voor NSB'ers en Albert Zijlstra te minachten. Maar hij maakte dankbaar gebruik van de lijst met namen die hem die zaterdagmiddag overhandigd werd.....

Om wat voor namen ging het, die Albert Zijlstra overhandigde? En onder welke omstandigheden? Dat kwam aan de orde, toen hij juni 1949 voor het gerechtshof stond. De rechtszaak had plaats in het Parkhotel te Assen. *“Geheel vrijwillig gaf hij mij een lijst met 20 namen van Hoogeveeners, die zijns inziens niet politiek betrouwbaar waren”,* bleek Polizei Meister Ott medegedeeld te hebben. *“Neen”,* zei Albert Zijlstra, *“ik werd gedwongen namen te noemen en daarop heb ik die van enkele vooraanstaande Hoogeveeners opgegeven.”* Hij werd ervan beschuldigd ook bij deze lijst namen al door hem voorgestelde straffen geplaatst te hebben, zoals doodstraf, levenslang of zoveel jaar concentratiekamp, maar dat ontkende hij. Als hij geweten had welke rampzalige gevolgen zijn mededelingen zouden hebben, had hij zich wel driemaal bedacht. Die opmerking van Albert Zijlstra staat in schril contract met zijn mededeling dat men hem gedwongen had. Dan viel er niets te bedenken. Er kwam ook niets naar voren over verhoren, marteling, dreiging, niets. Ott ontbood hem en Albert Zijlstra leverde zijn lijst met namen in. 20 of 25 namen? De tekst in de Provinciale Drentsche Courant van 30 december 1949 gebruikt beide getallen. De Hoogeveensche Courant van 31 december 1949 gaf eveneens een verslag van de rechtzitting van vrijdag 30 december 1949, en had het over 25 à 30 personen die gearresteerd werden. Burgemeester Tjalma sprak in zijn memoires van 40 personen die weer naar huis mochten en drie executies.

Uit de verhoren van Albert Zijlstra was naar voren gekomen dat Albert Zijlstra aan de Duitsers in het Noorderhuis had medegedeeld, dat Hoogeveen vanwege de Christelijke inslag van de bevolking bekend stond als vijandig gezind tegenover de bezetters.

Deze Duitsers, de Grüne Polizei, was gekomen om orde, rust en veiligheid te herstellen. Aldus verklaarde Albert Zijlstra. Er was een duidelijk verband met de voorgaande aanslagen en overvallen, zo kunnen we constateren. De Grüne Polizei kwam als reactie daarop. Dat bleek ook uit een verklaring van Polizei-Meister Ott. Ott was met twee afdelingen Grüne Polizei uit Arnhem naar Hoogeveen gekomen om razzia's te houden. Dit was nog een uitvloeisel van de Mei-staking, ten gevolge van de toen voorgekomen boerderijbranden en sabotage. Ott verklaarde dat Albert Zijlstra op de middag van de 31^e juli 1943 op het Noorderhuis hem een algemeen beeld gaf van de toestand in Hoogeveen, en aan hem, Ott, een lijst overhandigde met namen (15-20 zei Ott), en de straffen die Zijlstra voor hen in gedachten had. Dit gebeurde gehele vrijwillig, terwijl Albert Zijlstra wist dat de personen zouden worden gearresteerd. Dat was de eerste lijst. Ott genoot de maaltijd in het Wehrmachtsheim te Hoogeveen, na de oorlog bekend als hotel Victoria. Tijdens de maaltijden is Albert Zijlstra nog enige malen langs geweest, opnieuw met dergelijke lijsten. Als het aan Albert had gelegen waren er kortom nog meer mensen opgepakt. Ott vernietigde deze lijsten, want hij wilde de personen niet aan arrestatie blootstellen, zo verklaarde deze.

Albert Zijlstra was de Duitsers ter wille, omdat hij onder de indruk was van de moord op de NSB'er Oosterveen te De Wijk en de vernietiging van diens boerderij, zo verklaarde hij. Dat klopte niet met de feiten, want Oosterveen werd pas op 25 september 1943 geliquideerd door het verzet. Daar werd Albert Zijlstra tijdens de rechtszitting ook op attent gemaakt. De kern van de herinnering zal zijn geweest dat hij onder de indruk was van liquidaties en het verbranden van boerderijen. Dat laatste was meerdere malen gebeurd, en het eerste, dat was nog heel vers, toen de Duitsers hem op het Noorderhuis riepen. We zagen al uit het dagboekcitaat van Wolter Neutel dat de dood van burgemeester Bisschop van Schoonebeek al op 29 juli 1943 in Hoogeveen bekend was. In deze zin verontschuldigde Albert Zijlstra zich ook voor de rechter: *“Andere soortgelijke gevallen waren hem uit de pers van die dagen bekend.”*

In 1943 was wachtmeester P.Dobma gestationeerd bij de politie van Hoogeveen. Dobma had de indruk dat Zijlstra zich door anderen op had laten porren, met name door zijn partijgenoten Meekhof uit Pesse en Pol, toentertijd werkzaam op het raadhuis te Hoogeveen. Albert Zijlstra ontkende dit. Met Meekhof kwam hij weinig in aanraking. Pol was niet fel, maar juist gematigd. Blijkbaar realiseerde Albert Zijlstra zich niet dat hij door deze mededeling juist de volle verantwoordelijkheid voor zijn verraad naar zichzelf toe trok. Albert Zijlstra, van het toenmalige adres Stationsstraat 45 te Hoogeveen, had willens en wetens tientallen vooraanstaande Hoogeveeners verraden, op een presenteerblaadje aangeleverd bij de Grüne Polizei, die hij politiek verdacht had gevonden, waarna Ott ze liet arresteren, en drie ervan liet executeren. Het ging niet om verdenking van verzet, het ging niet om tegenwerken van de Duitsers, het ging enkel om de vraag of ze wel of niet politiek betrouwbaar waren. En dat lag eigenlijk vrij makkelijk in die dagen. Wie lid was geweest van een andere partij dan de NSB, en na opheffen van de eigen partij niet voor de NSB had gekozen, was niet politiek betrouwbaar. Ook al was men de Duitsers ook nog zo behulpzaam, zoals we nog zullen zien. Sijsma, toentertijd bij de politie te Hoogeveen, ontmoette Albert Zijlstra kort na de drie executies. Zijlstra verklaarde toen dat hij het helemaal niet zo erg vond, dat deze drie mensen waren gedood.

Albert Zijlstra werd direct na de bevrijding opgepakt. Er waren wel geruchten van betrokkenheid bij de gebeurtenissen op het Noorderhuis, maar er kon niets hard worden gemaakt. Daarom kwam hij oktober 1947 weer op vrije voeten. Hij leek enkel een

'licht geval'. Tijdens zijn rechtszitting op 30 december 1949 was hij nog steeds vrij, maar toen waren de bewijzen tegen hem spijkerhard. Officier van Justitie Jhr. Mr. De Ranitz eiste onmiddellijke in hechtenisneming, vanwege vluchtgevaar, tien jaar gevangenisstraf zonder aftrek en levenslange ontzetting uit de kiesrechten. Albert Zijlstra verklaarde onschuldig te zijn en vroeg om rechtskundige bijstand. Die had hij blijkbaar nog niet gezocht. De zaak speelde nog enige maanden. In juni werd hij conform de eis veroordeeld. Albert Zijlstra kwam per 11 mei 1955 weer in Hoogeveen wonen, op het adres Reinder Eikelboomstraat 4. Dat is 5 jaar, 4 maanden en een paar dagen gevangenisstraf voor verraad dat tot drie executies leidde, en waar Hoogeveen nog jarenlang van ondersteboven was.

DRIE DAGBOEKEN

Wat de burgers ervoeren, volgens het dagboek van Wolter Neutel:

"29 juli. Om Hoogeveen is het nog erg onrustig. Verschillende vooraanstaande NSB-ers worden doodgeschoten, gevangenen bevrijd en begeleidende NSB doodgeschoten. De burgemeester van Schoonebeek en nog een vooraanstaande NSB'er is dood geschoten.

30 juli. Hier is geweldig veel Grüne Polizei aangekomen, die onmiddellijk alles afzetten en strenge controle houden. Velen worden opgepakt en in overvalauto's weggevoerd.

31 juli. Het wordt hier een verschrikking. Alles wordt afgezet, tot in de tuinen aan toe. Het jaagt met overvalwagens, motoren en zijspannen, hopen Grüne Polizei. Huizen worden bestormd en helemaal doorzocht, radio's opgezocht en gevangenen gemaakt. Er heerst terreur. Waar moet dat heen!

1 augustus. (Algemeen nieuws over de oorlog in Europa.)

6 augustus. Enkele dagen heb ik niet kunnen schrijven omdat het hier zo benauwd werd, dat de hele boel onder de grond weggestopt moest worden. Zondagavond 1 augustus ontvingen we het verpletterende bericht dat notaris Mulder, Jhr. De Jonge en meester Baas, die gisteravond met de overvalwagens van huis zijn gehaald, door de Grüne Polizei zonder dat er iets in hun huis was gevonden en zonder enige vorm van proces reeds 's morgens in de vroege achter het Noorderhuis waren doodgeschoten, in een kist gestopt en in Ruinen begraven. Heel Hoogeveen is ontzet over deze gruweldaad. Ondertussen hebben de Grünen de hele week verschrikkelijk huis gehouden. Een groot aantal huizein in Hoogeveen en de omstreken werden afgezet en doorzocht, waarbij vaak de week, spek en worst en sieraden, ja zelfs kleren werden meegenomen. Bient allen mannen, jongens, ja zelfs meisjes werden opgepakt en meegevoerd. Vanmorgen is de schurkentroep gelukkig uit de plaats ontsnoven."

Wat de burgers ervoeren, volgens het dagboek van professor Kollewijn. Hij was uitgeweken naar Hoogeveen, wonend in het pand Stationsstraat 18, van Simon Cohen:

"30 juli. Grüne Polizei om halfacht voor de deur bij het kruispunt alle voorbijgangers, auto's, tram aangehouden. Persoonsbewijzen gecontroleerd. Een hele wagen vol met vooral jonge mannen en enkele ouderen meegenomen. Vannacht burgemeester van Schoonebeek neergeschoten.

1 augustus. Huiszoekingen in de Hoofdstraat, o.a. bij Gratama, Mulder, Faber, Jhr. De Jonge. Faber meegenomen om kerk te doen doorzoeken. Leo Mulder zijn vader, Jhr. De Jonge, Baas en jongens 's avonds weggebracht. Eerst naar kinderkoloniehuis

bij Spaarbankbos. Daar 's nachts 4 uur jongens verder gevoerd naar Assen. Achtergebleven Mulder, Jhr. De Jonge en Baas. 's Nachts bij 'poging tot ontvluchten' neergeschoten. Er zijn geen woorden te vinden om weer te geven welke indruk dit op ons allen heeft gemaakt. Wij hoorden het pas zondagmiddag vertellen.

3 augustus. 's Nachts naar mevr. De Jonge geweest. Wat een ellende. Zij was naar 't graf in ruinen geweest en had 't toen nog niet kunnen geloven. Het lijkt alles onwerkelijk. Faber zag in zijn redding de hand des Heren. Ik kon niet nalaten te vragen of hij die ook zag in hetgeen met Mulder en de Jonge was gebeurd.

4 augustus. Twee joden, die zich verstopt hebben gevonden en ++."

Zoals we hier lezen, en door anderen bevestigd werd: één voor één werden de gearresteerde mannen in een Duitse legertruck geplaatst. Als die vol was, werden ze naar het Noorderhuis gereden. Truck na truck werden voorgesied en de mannen stapten uit. Ze moesten in de hal van het Noorderhuis blijven, tot ze bevolen werden in het kantoortje links van de ingang te komen. Daar werden hun personalia genoteerd. Er werd weinig gezegd in de trucks en weinig gezegd in de hal. Het was tussen 2 en 3 uur 's nachts, dat ze allemaal naar buiten werden gestuurd. Ze moesten weer in een vrachtwagen plaatsnemen. De namen van Mulder, De Jonge en Baas werden geroepen. Ze moeten blijven, terwijl de anderen worden doorgestuurd naar Assen. Leo Mulder, de zoon van notaris Johannes Mulder, neemt afscheid van zijn vader. *'De groeten thuis'*, zegt Leo. Hij gaat ervan uit dat vader blijkbaar zo vrij zal zijn. *'Nee, zo loopt het niet af. Ik kom niet weer thuis'*, zegt Johannes Mulder. De vrachtwagens rijden weg. Naar Assen, waar ze met meerderen tegelijk in een cel worden gestopt. Die zondag worden ze weer vrijgelaten. Baas, De Jonge en Mulder blijven achter. Ze zijn bewust gekozen. Ze worden vermoord.

Uit het dagboek van Arnold Douwes:

Vrijdag 30 juli 1943: *"Vanmorgen al vroeg van alle kanten berichten over grote razzia's. Vanuit Hoogeveen telefonisch gewaarschuwd, heel Hoogeveen afgezet, aan alle kanten moffenwagens. Aaltje, de zwijgzame dienstbode van de Volgers, ging naar de Posten, die in het bos zitten, om ze op de hoogte te houden."*

1 augustus 1943. "In de Kerkhoflaan ontmoette ik Dominee H. Post en "Nico", die om een dekzeil gingen om niet nat te worden. Ze zitten nog met z'n allen in de bossen. (...) Bij Volger de telefoon voortdurend in actie. Het is helemaal mis in Hoogeveen verschillende lieden opgepakt. Een gevlucht kopstuk, Rozeman, kwam hier vanmorgen aan. Alle politie van Hoogeveen moet zich om 2 uur melden, ook 3 man uit Hollandscheveld, ook de ouwe Snorrebaard Seller, de gemoedelijke dorpsveldwachter moest komen. De telefoon rinkelde voortdurend en bracht ons o.a. het ontstellende bericht, dat notaris Mulder, Jonkheer De Jonge en meester Baas, een onderwijzer, door de moffen waren doodgeschoten. Een politiemann in Hoogeveen heeft deze 3 moeten begraven. Een Hoogeveense dominee (= J.A. van Nie) kwam met zijn vrouw ook bij Volger. Telefoon uit Hoogeveen: de moffen bezig het huis van Blankenberg te doorzoeken. Blankenberg met vakantie weg. hebben hem opgebeld en gewaarschuwd"

Bij de eerste invallen zorgden de mensen van het verzet dat ze een veilige plaats opzochten, om niet zelf gearresteerd te worden. Maar feitelijk had de Grüne Polizei op dat moment geen concrete informatie. Het bleef bij de lijsten van Albert Zijlstra, waar blijkbaar geen topmensen van het verzet stonden. Deze zijn namelijk niet opgepakt. We krijgen door het dagboek van Arnold een bijzonder kijkje in de interacties van die

dag. Wonderlijk genoeg was de telefoon niet afgesloten. De Grüne Polizei had verzuimd de telefooncentrale voor die dag plat te leggen! Zo kon vanuit de pastorie van ds. Volger in Hollandscheveld de onderduik van derden worden gecoördineerd.

UIT DE POST EN DE MEMOIRES VAN BURGEMEESTER TJALMA

Burgemeester Tjalma van Hoogeveen kreeg op 1 augustus 1943 om 19.00 uur een telefoontje van de Afdelingscommandant der Marechaussee, namens de commandant der Duitse Politie. Hem werd meegedeeld dat Adriaan Baas, Jonkheer De Jonge en notaris Mulder waren doodgeschoten bij een poging tot ontvluchting. De ter aarde bestelling was inmiddels geschied op de begraafplaats te Ruinen. Tjalma belde de informatie door aan de Commissaris der Provincie Drenthe. Op 3 augustus werd de informatie aan de Commissaris nog eens schriftelijk bevestigd. De brief ligt in dossier 190 van de gemeente Hoogeveen, in het archief over de oorlogsjaren.

In de memoires van burgemeester Jetze Tjalma lezen we wat anders: *“Op zondagmorgen kwam de wachtmeester van de marechaussee bij me om te vertellen, dat hij van de Duitsers opdracht had om mij mee te delen, dat die drie mannen dood waren. Hij bracht de gouden trouwringen mee. De drie waren: meester Baas, een onderwijzer, Jhr. De Jonge en notaris Mulder. Om deze mededeling aan de betrokken weduwen te doen had ik me natuurlijk kunnen wenden tot de betreffende predikanten met het verzoek of zij de boodschap wilden overbrengen. Ik heb mij daaraan niet willen onttrekken en ben persoonlijk naar alle drie echtgenotes toegegaan. Een daarvan was mevrouw Mulder, die met acht kinderen achterbleef. Ze riep haar acht kinderen bij elkaar en zie: ‘Vader is nu in de hemel’ en zette in de advertentie: ‘god liet toe dat heden van mij werd weggenomen....”*

Kreeg Jetze Tjalma bezoek op de morgen van zondag de 1^e augustus, en werden hem toen de trouwringen al overhandigd? Was hij dan thuis? Gezien zijn gewichtige functies in de Hervormde kerk zou hij toch in de Grote Kerk moeten zitten? Of kwam de marechaussee niet langs, maar belde die de burgemeester op de zondagavond, 19.00 uur? Is dit wat geheugen doet met een mens, als er tientallen jaren tussen zitten? Of diste Tjalma in zijn bericht aan NSB-commissaris Bouma een ander verhaal op dan wat er werkelijk was gebeurd? Dat zou in dit geval niet slim zijn, want alles was bekend bij politie en Bouma zou het gemakkelijk kunnen laten controleren. Laten we er maar van uitgaan dat in ieder geval de ringen bij hem terecht kwamen. En of dat nu die zondagmorgen was, of op maandagmorgen, 2 augustus, hij zocht de gezinnen op.

SAMENGEVAT

Uit deze dagboeken en de memoires van burgemeester Tjalma leren we:

26 juli: Een groep van de Grüne Polizei uit Arnhem onder leiding van Polizei Meister Ott neemt zijn intrek op het Noorderhuis.

31 juli: Arrestatie van 43 prominente Hoogeveeners en een wagen vol jonge jongens. Ze worden naar het Noorderhuis gebracht.

1 augustus: De jonge jongens zijn doorgestuurd naar Assen, 40 prominenten zijn weer vrijgelaten en in de nacht zijn De Jonge, Baas en Mulder geëxecuteerd. Burgemeester Tjalma wordt ingelicht door de marechaussee. Een politiemann in Hoogeveen begroef de drie geëxecuteerden te Ruinen.

4 augustus: Twee Joodse mannen worden vermoord gevonden, bij het Noorderhuis.

HET SPAARBANKBOS

TER ONTSPANNING EN VOOR HOUTPRODUCTIE

©Albert Metselaar, 2022 albertmetselaar@home.nl

De tolboom in de straatweg van Hogeveen naar Pesse.

Tot 1849 hadden de gezamenlijke markegenoten van Pesse aan de weg van Pesse naar Hogeveen een groot stuk veld in gezamenlijk eigendom, aan de weg van Pesse naar Hogeveen. In 1849 werd dit verdeeld onder de markegenoten. Daarbij vielen twee stukken veld, samen bijna 79 hectare groot, toe aan Anna Geertruida van Echten (1777-1854), de laatste Van Echten op huize Echten, weduwe van Jhr. Rudolph Otto van Holthe (1772-1832). Of toch niet? Het kadaster maakte er een notitie bij. Het zou abusievelijk op haar naam zijn gezet. 63.56.60 hectare ging door naar Jhr. Mr. Anne Willem van Holthe tot Echten (1816-1900), haar zoon, notaris te Assen. Als in juni 1865 de afbakening begint van het terrein voor de spoorweg door Drenthe, wil men een station plaatsen waar later het Spaarbankbos zou beginnen, gezien van uit Hogeveen. Dat station werd uiteindelijk toch gepland waar het nu staat, en daarmee was de weg vrij voor een andere bestemming van al deze grond van de Van Holthe tot Echters. Over de weg, letterlijk: dit was een zandweg. Dit werd een netjes met klinkers geplaveide tolweg. De aanbesteding was op 14 maart 1862. De heren Arntz en Ter Wind van Millingen, Gelderland, namen het aan voor f 41.000,-. De weg was afgezet met tolbomen. Het geld moest wel terugkomen..... De weg is al met al ouder dan het bos, en lag aanvankelijk door heidevelden en langs zandverstuivingen.

In 1869 begon de ontginning. Dat jaar werden er op de rand van het heideveld, aan de weg van Hogeveen naar Pesse, twee boerderijen gesticht, met enig omliggend bouwland. Het werd een doorgaand patroon, waarbij jaarlijks stukken heide werden ontgonnen en werden omgezet in bouw- of weiland. Vanaf 1870 begon ook de bosbouw. Zo was er perceel E 1700, 25.50.10 hectare heide. In 1870 werd de ontginning op gang gebracht. Bij de nieuwe inschrijving in het kadaster werd E 1700 in 1870 omschreven als: 19.50.10 hectare heide en 6.00.00 hectare dennenbos. Dit aller-

eerste stuk van het huidige Spaarbankbos lag op de linkerkant van de weg, voor wie komt vanaf Hoogeveen. Daarmee is 1870 het geboortjaar van het Spaarbankbos. In de jaren daarna werd het gedeelte bos alleen maar groter en de heide kleiner en kleiner. Zo ontstond het Echtensbos. Zo heette het bos aanvankelijk. Het was een zienswijze vanuit de bevolking. De Van Echten waren dan wel uitgestorven en de Van Holthe tot Echten hadden hun bezittingen overgenomen, maar men sprak nog vaak van de Van Echten.

De latere Spaarbankhoeve is in zijn oorspronkelijke vorm gesticht door Koopman Remmelt van Hees uit Hoogeveen. Dat was in 1863, toen de weg dit deel van Pesse goed bereikbaar maakte. Door scheiding van goederen kwam de hoeve in 1871 terecht bij zijn zoon Roelof. Deze verkocht de hoeve in 1872 aan Jhr.Mr.Anne Willen van Holthe tot Echten, waardoor boerderij en omliggend land deel werden van het familiecomplex. De Spaarbank, opgericht door de Vereeniging Hoogeveen tot bevordering van plaatselijke bloei en welvaart, gevestigd te Hoogeveen, wilde investeren en tegelijkertijd iets bijzonders betekenen voor de bevolking van Hoogeveen, de eigen achterban. In de Hoogeveensche Courant van 4 juli 1945 gaf men weer hoe het bos in gedeelten werd aangekocht, in 1894, 1902 en 1905. Vooral 1902 ging om een flink stuk.

We lezen in de Hoogeveensche Courant van 12 maart 1902: *“De 70 bunder bos en grond, gelegen aan beide zijden van de straatweg naar Pesse, en toebehorende aan de familie Van Echten, zijn eergister in publieke veiling gekocht door het bestuur der Spaarbank alhier voor ongeveer 8000 gulden. Het is gelukkig, dat daardoor een bos in de nabijheid van de kom dezer gemeente, dat nu reeds een fraaie wandeling is en mettertijd een wandelpark kan worden, in vaste handen is gekomen en alzo voor een lange reeks van jaren ten gerieve van de ingezetenen dezer gemeente behouden kan blijven. Is door de verloop der tijden de naam Van Echten niet meer zo nauw verbonden als toen de heren Calkoen hun Clapper schreven, in de naam “het Van Echten bos” zal nog lang de heugenis bewaard blijven aan de familie, die, zij het ook dikwijls met het oog op eigen voordeel tegelijk, zoveel gedaan heeft om Hoogeveen te doen worden wat het is.”* Het Nieuws van de Dag van 13 maart was specifiek: *“De aan de weg van Hoogeveen naar Pesse liggende bezittingen van de familie Van Holthe tot Echten, te Assen – bestaande uit 70 H.A. verschillend opgaand en laag hout, bos- en bouwgrond – is in publieke veiling aangekocht door het bestuur van de ‘Spaarbank te Hoogeveen’ voor f 8074,50.”*

Op 26 maart dat jaar had in hotel Luinge een algemene ledenvergadering plaats van de ‘Vereeniging Hoogeveen tot bevordering van plaatselijke bloei en welvaart’. Via de door hen ingestelde Spaarbank was het bos eigendom geworden van deze vereniging. De constructie was zodanig dat het nazien van de rekening van de Spaarbank gewoon onderdeel was van deze algemene ledenvergadering. Deze rekening werd nagezien door de heren A. Esselbrugge, H.Radijs en R.J.Pet. Abraham Esselbrugge bracht namens de commissie een woord van hulde aan het bestuur van de Vereeniging voor de uitstekende wijze waarop de Spaarbank werd beheerd. Na een uiteenzetting over leden en gelden bracht Esselbrugge een woord van dank aan het bestuur voor de aankoop van de Van Echten-bos aan de Pesserstraatweg. Een feit waarover zich de ganse gemeente verheugde. Hij sloot af met: *“Mettertijd zal dit stellig een aanleg worden, bijzonder geschikt om zich te vermeien in de vrije natuur”.*

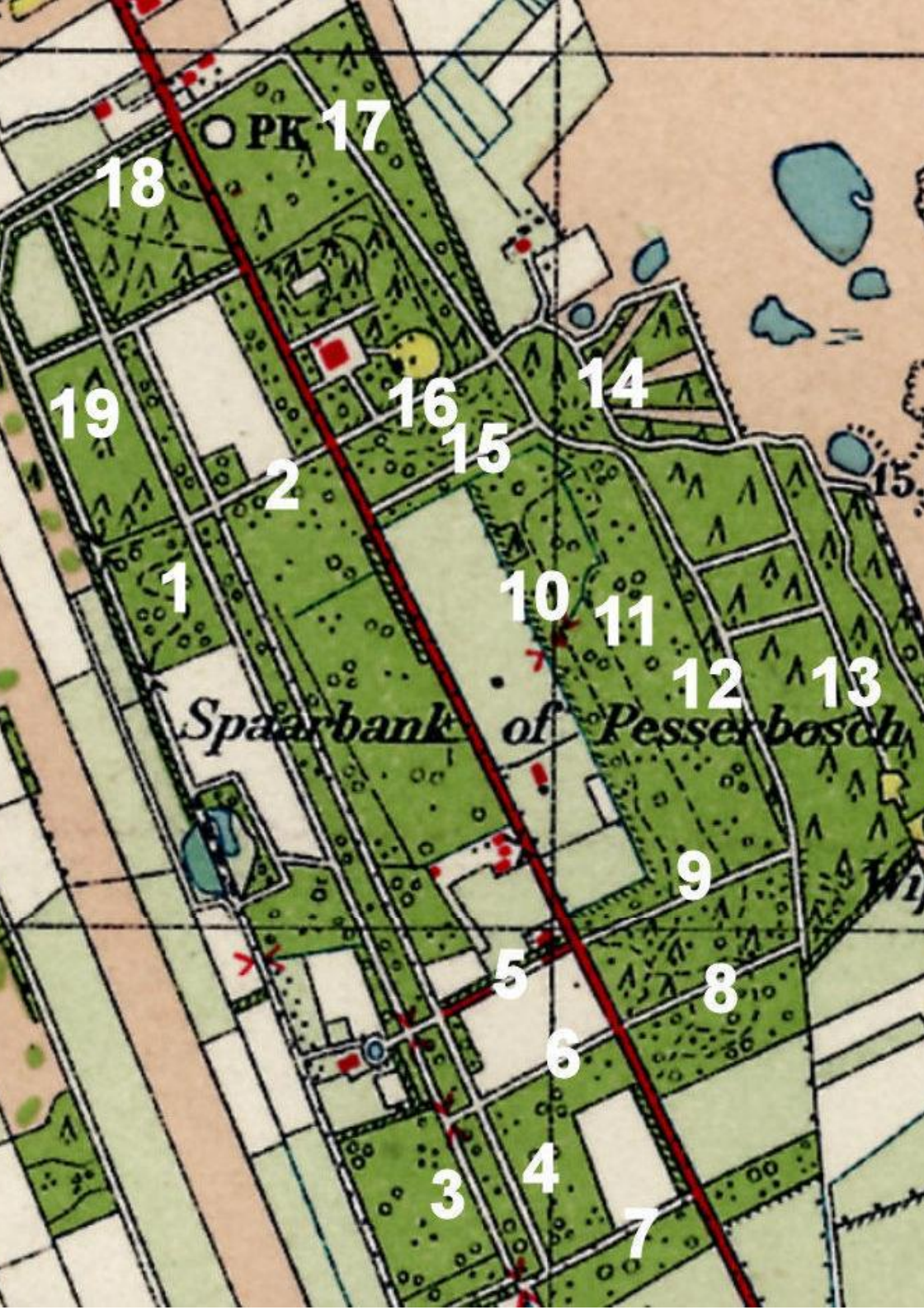
Het bestuur van de Vereeniging Hoogeveen en daarmee van de Spaarbank wisselde nog wel eens, zoals gebruikelijk binnen de verenigingen. Op de algemene ledenver-

gadering van 3 april 1901 was Claas Pet voorzitter. Hij was als bestuurslid aftredend en werd herkozen, evenals N.Wessels Boer. Op 8 april 1902 werden herkozen als bestuurslid de heren J.Pottings Szn en mr. F.L.Tonckens. Het bestuur van de Spaarbank bestond in april 1901 onder meer uit voorzitter J. van der Wolde Bzn. en secretaris J.Freseman Gratama. In mei 1904 waren het: voorzitter J.F.Gratama, secretaris J.America, boekhouder mr.F.L.Tonckens, J.Wessels Boer en C.Pet. We vinden het terug in de afgedrukte verslagen van de jaarvergaderingen, in de Hooogeveensche Courant, en in de notulen, bewaard in het Provinciaal Archief te Groningen. De namen van deze bestuursleden komen terug in de namen van de lanen in het bos.

In 1912 kwam het in Hooogeveen tot de oprichting van de Lawn Tennis Club. Hoe kom je aan een tennisbaan? Deze werd gecreëerd bij de hoeve in het Spaarbankbos. De Hooogeveensche Courant van 2 juli 1913 kon melden dat de zondag ervoor de eerste tennisbaan voor Hooogeveen in gebruik was genomen. Andere sportterreinen volgden, zoals dat van de onthouderskorfbalclub (1922) en ook de voetbalverenigingen vonden volop speelruimte. Aan de andere kant van het bos bouwde de padvinderij van Hooogeveen in 1952 de nog bestaande blokhut, voor groepsactiviteiten. Hij staat er nog steeds en wordt nog veel gebruikt.

In 1918 werd volgens het kadaster perceel E 2019 gedeeltelijk verkocht. Het ging op dat moment op een perceel *'Eiken en gekapt bosch'*. Het lag dus al gedeeltelijk tegen de vlakte, wat gewoon is voor productiebossen. Als de bomen groot genoeg zijn, dan kap je ze, en je plant het terrein opnieuw in met jonge potelingen. Het perceel zelf stond daarvoor al op papier als dennenbos. Het is vaker gekapt en ingepoot geweest. Het gebied is ontgonnen in 1872 en toen met jonge dennetjes aangeplant, waarmee het een van de oudste delen van het Spaarbank bos is. Een gedeelte van dit perceel ging in 1918 over naar het "Centraal Genootschap voor Kinderherstellings- en Vacantie Kolonies, gevestigd te Amsterdam". In de volksmond werd dit, naar het gebouw dat er zou worden gebouwd, het Noorderhuis. De grond werd geschonken. De kranten konden begin december 1920 melden: *"Het bestuur van de Spaarbank te Hooogeveen schonk aan het Centraal Genootschap een prachtig terrein van circa drie hectare, gelegen in het zogenaamde Spaarbankbosje in de gemeente Ruinen, niet ver van het station Hooogeveen. bovendien zegde het bestuur van bovengenoemde Spaarbank nog duizend gulden voor de bouw toe."* Mooi Sinterklaascadeautje voor het genootschap. Aanvankelijk was het een idee om ook ziekenhuis Bethesda bij of in het bos te bouwen. Daarvoor had de Spaarbank in februari 1912 5 hectare grond ter beschikking gesteld, op voorwaarde dat het ziekenhuis binnen drie jaar gebouwd zou worden. Het hoofdbestuur van de Gereformeerde Ziekenverpleging, die Bethesda zou bouwen, bedankte voor dit aanbod.

De opbouw van het herstellingsoord ging stapsgewijs. In het bos van het Genootschap werd in 1924 een huis en een speelplaats gesticht, met een eigen pompinstallatie. Vervolgens werd een begin gemaakt met het Koloniehuis, het Noorderhuis. Het Noorderhuis werd geopend op zaterdag 16 augustus 1924. Het was *'gebouwd in een bos van dennen en eiken, toebehorend aan de Spaarbank te Hooogeveen'*, gaf de Leeuwarder Courant daarna aan. Dat was meteen mooie reclame voor het thuis, dat het bos zag als een helende en heilzame omgeving voor kinderen met achterstand, de 'bleekneusjes'. De opening werd verricht door Prof.G.Scheltema uit Groningen. De week erop verwachtte men 70 kinderen. Dat was de capaciteit van het huis. Directrice werd mej. Van de Berg, onderdirectrice mej. Hibma. *"Van het kolossale gebouw, dat zich ver boven de omtrek verheft, woei de nationale driekleur en het groen-wit groen van het Genootschap voor Kinderherstellings- en Vakantiekolonies"*.

18

PK 17

19

16

14

2

15

1

10

11

12

13

Spaarbank of Pesserbosch

9

5

8

6

3

4

7

1. Van der Veenlaan, een kronkellaantje, aangegeven in stippellijn, van de Gradamalaan naar de Van Echtenslaen.
2. Olifantenlaan, later ook wel Beukenlaan genoemd.
3. Gratamalaan, het hele eind van noord naar zuid.
4. De Jongelaan, het hele eind van noord naar zuid.
5. Hoofdlaan, leidend naar de Spaarbankhoeve.
6. Van der Lelylaan.
7. Radijslaan.
8. Tonckenslaan.
9. Van der Woldelaan.
10. Schelftenslaan, stippellijn van noord naar zuid.
11. Carstenlaan, stippellijn van noord naar zuid.
12. Fledderusaan, van het zuiden tot de Petlaan.
13. Van Datenlaan, van noord naar zuid. Rechts ervan ligt een laan zonder naam.
14. Robaardlaan.
15. Galglaan.
16. Petlaan.
17. Torenlaan, blijkbaar vanaf de Hoogeveenseweg tot de Petlaan.
18. Visserlaan.
19. Van Echtenslaen. De lange laan aan de westzijde van het bos.

Voorafgaand aan de komst van de eerste groep kinderen konden de Hoogeveeners nog komen bezichtigen. Zo kennen we ook de indeling en uitstraling van het pand in zijn eerste jaren. We lezen in een verslagje van de bezichtiging: *"’s Maandags (18 augustus 1924) werd bij trommelslag aan den volke verkondigd dat de inrichting maandag en dinsdag namiddag te bezichtigen was en daarom togen we heden uit om onze nieuwsgierigheid te bevredigen. We waren niet de enigen. Ongeveer 350 à 400 personen hebben van deze gelegenheid gebruik gemaakt. Omringd door den-nenbomen staat het grote Noorderhuis, opgetrokken van rode ruw bezande steen als de Gezondheidsapotheek voor de zwakke jeugd uit de 3 noordelijke provincies. Door de brede voordeur komen we in de hal, waarop verschillende kamers uitkomen. Links de kamer van de directrice, rechts huiskamer van de geleidsters, eet- en speelzalen. De eetzalen hebben tafels met geheel marmeren bladen. In deze zaal bevindt zich een grote prachtige staande klok, geschenk van de afdeling Nieuwolda. Het brood wordt hier machinaal gesneden. 34 prachtvazen van de Plateelfabriek Zuid-Holland ten geschenke ontvangen, schilderijen met tekeningen van Jan Bleijs aan de wand vrolijken het geheel op. Bovendien een bibliotheek met de laatste nieuwe boeken en een apotheekje.*

In de brede hal bevindt zich eveneens een staande klok, geschenk van het verplegend personeel van het Centraal Genootschap. In de badkamers zijn verschillende afdelingen waar koud en warm water kan worden verkregen. In de keuken ene groot fornuis. Bovendien bevindt zich daar een grote melkkoker, waarvan de inhoud door stromend water wordt afgekoeld. Meerdere zullen nog worden bijgeplaatst. De slaapzalen zijn elk voorzien van een 20-tal keurige opgemaakte ledikanten op hoge voet, die tot rusten noden. Vaste wastafels bevinden zich op de slaapzalen en tevens voetenwasbakjes alles geëmailleerd. De geleidsters hebben de kamers naast de

slaapzalen, zodat de kinderen steeds onder toezicht zijn. Mocht er een patiëntje komen, dan is daarvoor een aparte kamer disponibel. Alle kamers en lokalen zijn onderling door deuren verbonden, zodat in geval van nood (bijvoorbeeld brand) directe regelmatige ontruiming steeds zeker is.

Brandtrappen zijn volgens advies van de Amsterdamse hoofdbrandmeester aangebracht. In het gebouw bevinden zich op de vierde verdieping de kamers voor de dienstboden. Hier en daar nog bergplaatsen voor garderobe en pakkerij. De inrichting beschikt over een eigen lichtinstallatie, goed water, eiken en granietvloeren en biedt ruimte aan 80 kinderen. Donderdag is de grote intocht en worden alle plaatsen bezet. De gehele opzet is prachtig. Het is een inrichting waarop we trots mogen zijn dat ze nabij onze gemeente is verzezen. De buizen voor de centrale verwarming zijn aanwezig. Voor de radiatoren is nog niet voldoende aanwezig, doch dat komt wel. Bij de opening verleende het muziekgezelschap Concordia van hier zijn medewerking.” (NvhN 20-8-1924.)

Het koloniehuis het Noorderhuis werd in 1942 formeel eigendom en overgeboekt op naam van de Stichting Nederlandsche Volksdienst, gevestigd te 's Gravenhage. Dit was het sociaal-maatschappelijke instituut van de Nazi's, dat in Nederland alle sociale zorg en hulpverlening over wilde nemen, om uiteindelijk ook de diaconieën van de kerken en alle andere particuliere zorg buiten spel te zetten. Het koloniehuis van 3.20.50 hectare (gebouwen, speelplaats en wat bos – perceel E 2893) werd op deze wijze deel van de gebouwen, ter beschikking staand van de Nazi's, nog voordat de golf van vorderingen van het najaar van 1944 toesloeg. De gevolgen waren rampzalig. In juli 1943 kwam er een Duitse eenheid in het pand, waarmee een ware terreur begon. Het hiervoor met lovende woorden beschreven moderne opvanghuis voor kinderen, werd een kazerne en onderdeel van de terreur, die vanuit het bos de hele gemeente Hoogeveen onder druk zette. Een andere herinnering aan de oorlog is de schietbaan van de Duitse troepen. Deze werd in de oorlog aangelegd op bouwland, en is nadien opgenomen in het bos door opgroeiend geboomte. De restanten van de schietbaan zijn nog steeds herkenbaar.

Het Noorderhuis werd zwaar beschadigd, toen eind maart 1945 een munitiewagen werd opgeblazen door schoten van geallieerde vliegtuigen. Na de oorlog volgde herstel. Er waren diverse doelstellingen voor het gebouw, maar altijd gekoppeld aan kinderplichtverlening. In 1975 werd er op het terrein nog een school gesticht. Maar de tijd van de koloniehuisen, verspreid over Nederland, was geweest. In 1987 werd het complex verkocht aan de gemeente Ruinen (deels, school en plein) en Jan Michiel Prins, Julianalaan 31 te Zuidwolde (het Noorderhuis zelf en een stuk bos). We vinden de plek terug op het terrein wat nu de Santbrincke heet. Van het Noorderhuis zelf is niets meer over.

Het bos en het terrein van het Noorderhuis verschoof via een gemeentelijke herindeling naar de gemeente Hoogeveen. Het eigenaarschap van het bos ging in januari 2014 voor het grootste deel over naar de Stichting het Drentse Landschap. Een deel van het bos was echter eigendom van de familie Pol, en ging over naar mevr. Moret. Het bos zelf is in oorsprong nog het bos, met al zijn prachtige wandelpaden, zoals dat een eeuw geleden al volop in gebruik was voor wandelaars, en meer dan anderhalve eeuw geleden werd gesticht. Een opsomming van alle openluchtactiviteiten in het bos zou ons doen verdwalen in de details. Het bos is als vanouds, gewoon genieten..... en bewust worden van vrijheid en terreur..... door de gedenkplaatsen.

VIJF VAN 'T SPAARBANKBOS BAAS, MULDER, DE JONGE, VAN DER WIJK

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2021 albertmetselaar@home.nl

Twee Joodse Hoogeveeners werden geëxecuteerd in het Spaarbankbos. Ze waren 'bijvangst' voor de bezetter, op jacht naar kandidaten om als represaille te kunnen doden. Drie vooraanstaande niet-Joodse burgers werden gedood. Ze worden sinds de jaren '50 herdacht in de zogenaamde 'verzetsbuurt', door de straten die hun naam hebben gekregen. Maar ging het wel om verzetsmensen? En los daarvan, als dat wel zo was, dan was – zoals we zagen – de aanleiding tot hun executie niet dat verzet, maar het terroriseren van de Hoogeveense samenleving, om te waarschuwen geen verder verzet te plegen. Maar..... maakten ze deel uit van het verzet?

JONKHEER DE JONGE

Was Jhr. Marinus Willem Cornelis de Jonge lid van het verzet? Deze vraag speelde al in 1948. Als antwoord kwam een uitvoerig schrijven, gericht aan de Stichting 1940-1945, van de hand van Jos van Aalderen, lid van de Staf van de Binnenlandse Strijdkrachten en voordien een van de leiders van de hulp aan geallieerde vliegeniers in de pilotenlijn. De Jonge was geen deel van het georganiseerde verzet, maar zijn houding en gedrag was politiek goed en hij paste als zodanig in het beeld van de verzetsman. Hij leek er dus op, maar hij was het niet. We moeten daarbij ook rekening houden met de bedoeling van de brief. Het ging erom of zijn weduwe een uitkering kon krijgen. Als je de weduwe van een geëxecuteerde dat zou weigeren, zou hij het wel heel bont gemaakt moeten hebben. Ondanks dat in deze brief naar een uitkering toe is geschreven,

blijft helder dat hij géén deel uitmaakte van het verzet. De brief ligt in het persoonlijk archief van Jos van Aalderen. We lezen:

“Wijlen Jhr. De Jonge, Directeur der Drentsche Kanaal Maatschappij, was een der meest vooraanstaande burgers van Hoogeveen ben behoorde tot een bekend adellijk geslacht. Vanaf het begin der bezetting was het duidelijk dat zijn houding fel anti-Duits was, welk gevoel hij niet onder stoelen of banken stak. In 1942 werd hij door de bezetter in gijzeling genomen te St. Michiels Gestel. Op welke gronden is door mij niet met zekerheid te zeggen, onder andere zeker ook op grond van zijn uitgesproken anti-Duitse opvatting. Mogelijk speelt ook hier zijn adellijke afkomst een rol. Na enige maanden is hij weer vrijgelaten en heeft toen, meer dan ooit tevoren lucht gegeven aan zijn haat tegen de bezetter, en intussen de georganiseerde illegaliteit met aan-

zienlijke bedragen gesteund. Onder andere is het mij bekend dat hij verscheidene malen gelden afgedragen heeft aan de heer G. Reinders alhier, mede oprichter van onze latere L.O. ter plaatse.

In de zomer van 1943 is de heer De Jonge eens bezocht door 2 leidende functionarissen van de Winterhulp uit Assen, met het doel een flinke bijdrage voor de Winterhulp te toucheren. Deze 'heren' zijn in letterlijke zin de deur uitgetrapt. (De heer De Jonge was nogal impulsief.) Hij was verder mededirecteur van de Spaarbank te Hoogeveen, welke instelling eigenaresse is van het bekende Spaarbankbos onder de gemeente ruinen, vlak bij Hoogeveen. Jagen was voor de heer De Jonge een hartstochtelijke sport, wat hij in die jaren natuurlijk niet kon doen. Wel werd er gejaagd en vooral gestroopt in het Spaarbankbos door zekere Meekhof uit Ruinen, kringleider van de NSB. Over deze jachtkwestie heeft de heer De Jonge meermalen moeilijkheden gehad met genoemde kringleider en ook tegenover hem heeft de heer De Jonge niet bepaald vliend uitgelaten over zijn landsverraderlijke houding. Het was dan ook algemeen bekend dat Meekhof de Jonge fel haatte en dit gevoel zal wel wederkerig geweest zijn.

Tot op dit ogenblik ligt nog steeds een sluier over de reden van arrestatie van de heer De Jonge door het Polizeibataljon, dat eind juli in 1943 in Drenthe opereerde. In Hoogeveen werden een 3-tal mensen gearresteerd en de volgende dag gefusilleerd, waaronder ook de heer De Jonge. Wij nemen echter aan dat men hem genomen heeft om zijn felle houding tegenover de bezetter. De heer De Jonge behoorde qua leeftijd en milieu toentertijd niet tot de min of meer georganiseerde illegaliteit, maar door daad en houding is hij inderdaad volop verzetsman geweest. Naar mijn mening behoort zijn echtgenote dan ook zeer zeker tot de door de Stichting 1940-45 te verzorgen achtergelaten betrekkingen.

Na de dood van haar man heeft Mevr. De Douair De Jonge-van Holthe tot Echten bewonderenswaardig de houding van haar man voortgezet. Zij schroomde er niet voor de zwaarst gezochte illegale werkers in haar woning onderdak te geven. De Gewestelijk Commandant van de B.S. in Drenthe heeft daar in het laatste winter-halfjaar voor de bevrijding een gastvrij onderdak gehad, terwijl ik daar zelf ook regelmatig kwam voor besprekingen op de Staf van de B.S.”

Niet zelf deel van het verzet, wel financiële ondersteuning, en de onderduikers en samenwerking met het verzet kwamen pas toen zijn weduwe het huis daarvoor open had gesteld. Onderduikadres van Harm Ketelaar, Gewestelijk Commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten in Drenthe. Tevens vergaderadres van de Staf van Ketelaar. De weduwe zat al met al wél in het verzet. Jhr. De Jonge hield het vooral bij zijn woorden. Het vastzetten in Sint Michiels Gestel was ook niet vanwege verzet of ander ondermijnend gedrag. Er werd een hele groep vooraanstaande personen opgepakt, die op cruciale maatschappelijke of politieke functies werkten, om ze plat gezegd flink schrik aan te jagen. Als directeur van de Drentsche Kanaal Maatschappij werkte jhr. De Jonge dan ook goed mee met de Duitsers, hoewel hij dus in woorden anti-Duits was. Overigens heeft in dit verband ook zijn reactie op Winterhulp een keerzijde. Hij kan dan wel 2 leidende functionarissen van Winterhulp uit Assen de deur uit hebben getrapt, de directeur van Winterhulp in Hoogeveen werkte hij nauw mee samen. Dat was burgemeester Tjalma.

Wat ook typerend is voor de situatie thuis: zoon Anne Willem de Jonge (1923-2004) was werkzaam in een Duitse fabriek, waarvan bekend is dat deze militair materieel

leverde en zich onder meer bezig hield met de ontwikkeling van de V-wapens. We kennen een verklaring van burgemeester Tjalma, waarin deze aangeeft dat het 'notwendig' is dat hij naar huis komt, omdat zijn vader 'verstorben' is. De verklaring is in het Duits en de zoon werkt bij Vosswerken A.G. in Saarstätt bij Hannover. Jhr. De Jonge stond blijkbaar toe dat zijn minderjarige zoon in Duitsland op een vitale plek aan het werk was, terwijl het verzet in Hoogeveen er juist op aandrong om NIET naar Duitsland te gaan, maar onder te duiken. Verzet in woorden, anti-Duits, maar niet in daden. De verklaring ligt in dossiernummer 313 van het Archief Secretarie over de periode 1914-1975.

Als directeur van de Drentsche Kanaal-Maatschappij werkte Jhr. De Jonge onder leiding van een college van commissarissen, waarvan burgemeester Tjalma van Hoogeveen voorzitter was. Van Tjalma is uit ander onderzoek bekend (zie het boek "De Zaak Tjalma") dat hij zelf niet aan verzetsactiviteiten meedeed, maar een en ander van ondergeschikten oogluikend toestond. Dat had ook ruimte geboden voor Jhr. De Jonge. Uit de notulen van de Drentsche Kanaal-Maatschappij blijkt niets over verzetswerk van de directeur. Diverse waterwerken, tijdelijke activiteiten en projecten, herstelwerkzaamheden en dergelijke zouden zondermeer door het verzet aangepakt kunnen worden om tot disfunctioneren van de Hoogeveense Vaart te komen, maar dat gebeurde niet. Dat bij de herdenking van de directeur in oorlogstijd geen woord over verzet gezegd kon worden, dat is begrijpelijk, maar ook na de bevrijding werd daarover met geen woord gesproken. Onze conclusie kan dan ook zijn dat ook de notulen van de Drentsche Kanaal-Maatschappij geen enkele aanleiding geven om te denken aan verzetswerk, als het gaat om Jhr. De Jonge. Burgemeester Tjalma sprak zijn weduwe aldus toe, toen er op maandag 20 september 1943 's middags om 15.30 uur door het bestuur vergaderd werd, in het raadhuis, in aanwezigheid van de bestuursleden Tjalma, Otten, Scholten en mevrouw De Jonge-van Holthe Tot Echten, tijdelijk in functie als directeur:

"De heer Tjalma opent de vergadering en vangt aan met de herdenking van de directeur, Jhr. M.W.C. de Jonge, die in de avond van de 31^e juli van Duitse zijde uit zijn woning ontvoerd werd en de volgende dag gefusilleerd. Spreker richt zich tot mevrouw De Jonge en wijst er op, dat in de eerste plaats voor haar de gevallen slag zwaar is, niet het minst door de wijze, waarop haar echtgenoot aan haar ontruikt is. Mede hierdoor zullen vragen bij haar opgekomen zijn, die geen antwoord vinden. Hij herinnert er aan hoe zij haar echtgenoot tevoren reeds geruime tijd heeft moeten missen, toen deze gijzelaar was. Daarvan was herstel mogelijk, zoals gebleken is, maar deze slag is onherstelbaar. Ofschoon commissarissen reeds individueel van hun medeleven blijk gegeven hebben, stelt spreker er prijs op om ook namens het college van commissarissen zijn deelneming te betuigen. Waar menselijke troost hier niet kan baten, wenst hij mevrouw De Jonge toe, dat God, die, naar de Psalmist zegt, weduwen en wezen staande houdt, haar zal troosten en sterken en haar helpen zal om gemis en verlies te dragen. Spreker wijst er vervolgens op, dat de Drentsche Kanaalmaatschappij in de heer De Jonge een directeur verloren heeft, die met zorg en toewijding haar belangen gedurende een groot aantal jaren behartigde. Hij kende de eigenaardigheden van de maatschappij, welke o.a. tot uitdrukking komen in haar gevarieerde verhouding tot het personeel en hij was op de hoogte met haar geschiedenis, die dikwijls als uitgangspunt dienst moet doen om verscheidene overeenkomsten te kunnen overzien. Op rustige en wel overwogen wijze verrichtte hij zijn taak en, waar nodig, trad hij met beslistheid op. De Drentsche Kanaalmaatschappij zal

hem dankbaar blijven voor hetgeen hij in haar belang gedurende tal van jaren heeft verricht en zijn nagedachtenis in ere houden.”

Een goed bestuurder. Goed voor ‘zijn’ personeel. Ooit een keer opgepakt, net als Tjalma, maar dat niet vanwege verzet, maar om hem te intimideren, opdat hij zijn belangrijke functie – in stand houden van de waterwegen – ook voor Duitse begrippen goed zou vervullen. Aldus gebeurde. Anti-Duits, maar geen verzetsman. Zoals zo velen niet in het verzet zaten. Begrijpelijk. Het bekrachtigt het beeld dat we hadden: gedood als represaille, vanwege zijn maatschappelijke status, ter afschrikking. Pas daarna was er in het grote huis op de hoek van de Hoofdstraat ruimte voor onderduikers, toen zijn weduwe het voor het zeggen had. Dat men probeerde om voor haar een uitkering via de Stichting 1940-1945 te krijgen, dat is begrijpelijk. Haar woning was het hoofdkwartier van de BS in heel Drenthe voor vele maanden. Zij zat wel in het verzet. Later. Hun woning staat er nog: Hoofdstraat 1.

NOTARIS MULDER

In het pand Hoofdstraat 3, er direct naast dus, woonden notaris Johannes Mulder, zijn echtgenote Alida Tulp, en de kinderen. Wie was Johannes Mulder, en was hij lid van het verzet?

Een behoorlijk invloedrijk boekje werd *“De straat waardoor wij gingen”*, van ds. Van Nie. Het verscheen begin jaren '60, meer dan 15 jaar na de oorlog, en gaf de achtergronden weer van de mensen waar in de ‘verzetebuurt’ van Hoogeveen straatnamen aan herinnerden. Aan sommige personen leek ds. Van Nie, zelf verzetsman, persoonlijke herinneringen te hebben. Niet aan notaris Mulder en diens verzetswerk, als dat er al was. Wel was notaris Mulder één van de *‘mensen van allure, mensen om tegenop te zien. Mensen, die nooit zouden dulden, dat de menselijke waardigheid gekrenkt dat de waarde van de enkele mens gedevalueerd, naar beneden gehaald zou worden.’* Maar dat zegt niets van verzetswerk. De kleine biografie van de notaris:

“Hij hielp vervolgd door hen zelf onderdak te verlenen of te zorgen voor onderduikadressen. Tevens nam hij deel aan de verspreiding van “Vrij Nederland” en “Trouw” en gaf financiële steun aan de georganiseerde verzetsbeweging. Toen de Joden in 1942 werden weggevoerd, kwamen velen van hen bij hem om raad en hulp, welke op velerlei wijze werd gegeven en verleend.”

Opgemerkt zij dat ook Jhr. De Jonge geld gaf aan de georganiseerde verzetsbeweging, maar dat dit voor Jos van Aalderen geen reden was om hem daarbij te zien als lid van het georganiseerde verzet. Hoe zat het met zijn vertrouwenspositie ten opzichte van de Joodse Hoogeveeners? Beide Hoogeveense notarissen, zowel Fledderus als Mulder, hielden zich bezig met het ontrechten van de Joodse Hoogeveeners. Deze ‘vertrouwenspersonen’ zetten zich zo volledig in voor het onteigenen van Joodse woningen en landbouwgronden, dat Max de Hes in zijn studie *‘Land loopt niet weg’* over het Hoogeveense Joodse onroerend goed tot de uitspraak kwam: *“De Hoogeveense notarissen maakten overuren om alle (voorlopige) verkoopaktes op tijd te passeren.”* In zijn boek uit 1994 werden er nog geen namen genoemd. Het gedegen onderzoek liet echter wel zien dat alle Joodse bedrijven werden geliquideerd en al het onroerend goed overging naar daarvoor opgerichte Duitse instanties als OMNIA en ANBO, die het beheerden en zo mogelijk door probeerden te verkopen aan derden. Raad en hulp, maar verder gewoon samenwerkend met de Duitser

**Gemeente-Politie
Hoogeveen.**

No. 303

**Onderwerp: afgifte van Jood-
sche goederen.**

R A P P O R T.

Op Zaterdag, 7 November 1942 verscheen voor mij, Frans Gunnink, adjunct-Inspecteur van Politie te Hoogeveen Johannes MULDER, geb. te Amsterdam, 9 October 1887, wonende te Hoogeveen, Hoofdstraat 3, die mij ter handstelde:

1 enveloppe, inhoudende f. 300.--,

1 doosje, inhoudende één zilveren potlood en

1 doosje inhoudende één gouden dameshorloge.

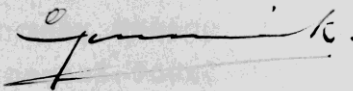
Verder 1 kist, inhoudende huishoudelijke artikelen. Mulder verklaarde hieromtrent als volgt:

"Deze goederen waren het eigendom van Mevrouw S. Cohen, wonende Stationsstraat 12c te Hoogeveen. Ik heb deze goederen van haar in bewaring genomen, maar aangezien ik geen goederen van Joden in mijn huis wilde hebben, had ik ze ergens anders neergelegd. Nu ik echter hoor, dat het verboden is goederen van Joden onder eigen berusting te hebben,

stel ik U hierbij deze goederen ter hand.

Dit rapport opgemaakt, geteekend en gesloten te Hoogeveen, 7 November 1942.

De adj.-Inspecteur van Politie,

Op 10 mei 1940 waren er 105 kadastrale percelen in de gemeente Hoogeveen Joods eigendom. Er werd een en ander gekocht in de periode augustus 1940-december 1941 en er werd nog wat verkocht. Toen het bezit onteigend werd, ging het in totaal om 60.71.27 hectare. Daarvan is verkocht onder Duits beheer 51.38.24 hectare. Tussen augustus 1941 (het begin van de onteigening) en de bevrijding bleef 9.33.03 hectare onder Duits beheer. Het ging daarbij om 94 door Max de Hes genoemde panden, waaronder woonhuizen, pakhuizen, winkels en enkele boerderijen, plus natuurlijk de synagoge. Alle werkzaamheden van de notarissen werden betaald vanuit onteigend kapitaal, ooit bezit van de Joodse gemeenschap. Notaris Mulder ging hierin mee.

Notaris Johannes Mulder verzocht de notariële broederschap om zich in te zetten voor verruiming van de periode waarin alles afgerond moest zijn. Geen protest, enkel een vraag om het beter te kunnen doen wat er gedaan moest worden. Na de oorlog bleef het notariaat buiten vervolging. Overigens is toen ook geen enkele burgemeester vervolgd op basis van zijn inzet bij het wegvoeren van de Joden. Het notariaat kocht de schuld af door geld te storten in de kas van de Stichting '40-'45 en Joods Maatschappelijk Werk. De studie van Max de Hes werd gepubliceerd in 1994, met subsidie van de gemeente Hoogeveen. De boodschap kwam niet over. Hoogeveen in oorlogstijd bleef een mythische wereld vol helden en verhalen. De studie over de notarissen en de brief van Johannes Mulder aan de notariële broederschap vinden we in het boek 'Kille mist' van Raymund Schütz uit 2018.

Het werd nog veel persoonlijker. In dossier 192 van de gemeente Hoogeveen in oorlogstijd vinden we diverse rapporten van de politie van Hoogeveen, opgemaakt om vast te leggen wat Hoogeveeners bij de politie inbrachten, toen bekend werd dat je Joodse goederen niet mocht bewaren voor de Joodse burgers. Daaronder is ook het rapport van 7 november 1942, met als inhoud, hiernaast afgedrukt: mevrouw S.Cohen, Stationsstraat 12c, vertrouwde notaris Johannes Mulder, Hoofdstraat 3, en gaf in bewaring 1 enveloppe met f 300,- als inhoud, 1 doosje, inhoudende één zilveren potlood, 1 doosje met een gouden dameshorloge, 1 kist met huishoudelijke artikelen. Bijzonder pijnlijk is het wanneer een notaris zaken in bewaring neemt en vervolgens het vertrouwen schendt van zijn cliënt. Dit is een notaris onwaardig. Onder de toenmalige omstandigheden vond notaris Mulder het juist.

Notaris Mulder was een vriend van Jetze Tjalma. In zijn memoires vinden we slechts één persoon in Hoogeveen zo genoemd. Het geeft iets weer van de persoonlijke kring rond de burgemeester en diens spiegels in oorlogstijd. Was onder diens vrienden een sterk anti-Duitse persoonlijkheid geweest, dan had dit Jetze Tjalma mogelijk tot andere keuzes gebracht. Maar deze vriend, Johannes Mulder, werkte volgzzaam mee in de richtlijnen van de bezetter. Opvallend is dat Tjalma in zijn memoires niet in is gegaan op de ARP-leiding van Hoogeveen. Blijkbaar waren dat geen vrienden, al waren ze van zijn eigen partij. Het past in het beeld dat Tjalma vooral iemand was die 'groot' dacht, op het gebied van de landelijke politiek, en niet op Hoogeveense schaal. Toen in 1942 in de krant stond dat er in tien provincies mensen gearresteerd waren, ging hij niet naar de ARP-mensen in Hoogeveen, leden van het verzet, maar bezocht hij zijn vriend Johannes Mulder. We lezen in Tjalma's memoires:

"Ik ging 's avonds naar mijn vriend notaris Mulder en zie tegen hem: 'In Drenthe is nog niets gebeurd'. Hij zei: 'Ik denk dat het overgaat'. Ik zei: 'Ik denk het niet, ik denk dat dat morgen gebeurt. Ik stel voor dat we morgen bijtijds op de fiets stappen eerst een eind gaan fietsen en maar eens kijken hoe het afloopt.' We gingen 's morgens om vijf uur op de fiets naar Echten. Toen wij enige kilometers van Hoogeveen af waren heeft hij zijn huis opgebeld. Hij kreeg ten antwoord dat ze zijn buurman hadden gehaald, dat was jhr. De Jonge, de directeur van de Drentsche Kanaal Maatschappij,"

En toch niet onderduiken. Oftewel, een gerespecteerd burger, vol aanzien. Wat betreft zijn verzetswerk: In het boek "Hoogeveen 1940-1945" van een brede werkgroep, waaronder de auteur dezès, wordt de conclusie van ds. Van Nie niet overgenomen. Niet vader Johannes Mulder deed aan verzet, maar dit werd gedaan door zijn zoon

Leo. Zelf zag hij het allemaal somber in en gaf aan te verwachten dat hij de oorlog niet zou overleven. Hij zelf probeerde ervan te maken wat kon, en probeerde zijn werk zoals hij gewoon was goed te blijven doen. Ondanks dat hij zo ook een instrument in de handen van de bezetter was. Dit leidde uiteindelijk tot een grensoverschrijdende samenwerking met de Duitsers. Dat zou hij niet gewild hebben, maar het gebeurde. Het is de schaduwzijde van het notariaat, waarvoor de notariële broederschap na de oorlog flink heeft betaald, zoengeld, maar het wist de geschiedenis niet uit. Het was een schaduw waardoor de menselijke waardigheid wel degelijk werd gekrenkt. Dit wist ds. Van Nie toen nog niet. Vriend burgemeester Tjalma was van mening dat dergelijke dossiers niet ingezien mochten worden.

Johannes Mulder (**portret**) verdient een uitvoeriger studie. Na zijn overlijden werd zijn notariaat waargenomen door kandidaat-notaris B.J. van Dalftsen. Vanaf oktober 1944 werkte hier notaris Eeltje Visser.

ADRIAAN BAAS

De kleine biografie van Adriaan Baas (**portret**) in 'De straat waardoor wij gingen' van ds. Van Nie: *"Baas was onderwijzer aan de Gereformeerde school voor lager onderwijs in Het Haagje. Hij nam om principiële redenen al spoedig na de oorlogsdagen van mei 1940 deel aan het verzet tegen de Duitse bezetting, door het herbergen van onderduikers, verspreiden van illegale lectuur, waaronder 'Vrij Nederland' en 'Trouw'. Bij het onderwijs in de klas liet hij geen onduidelijkheid of slap geluid horen."*

Duidelijk, niet door later onderzoek omstreden, maar het zegt wel wat weinig van deze 'meester Baas', zoals hij werd genoemd. Adriaan Baas is geboren op 29 mei 1913 in de Zeeuwse plaats Nieuw en Sint Joosland. Adriaans ouders, landbouwer Casper baas en Johanna Crucq, staan nog op foto's in de mooie oude Zeeuwse kledij. Adriaan was de 8^e uit een gezin van 15 kinderen. Adriaan werd onderwijzer, schoolmeester zoals ze toen veelal zeiden. Hij solliciteerde eind 1938 naar een baan aan de Gereformeerde School aan het Haagje. We volgen de weinige gegevens die we van hem hebben, door mee te lezen in de notulen van het bestuur van deze school. Het bestuur stond onder leiding van voorzitter Hendrik Dekker Wzn. Deze was tevens voorzitter van de kiesvereniging van de AR te Hoogeveen.

Bestuursvergadering 13 december 1938:

"Thans komt aan de orde bespreking sollicitanten. 29 sollicitanten hebben zich aangemeld. Hiervan komen voorlopig 10 in bespreking. Proefles zullen geven de volgende heren: Groenveld, Baas, De Graaf, Van Vucht, Smit, Neutechem, Bijlsma en Moerman. Commissie voor deze proefflessen en eventuele bezoeken, de heren Te Velde, Ten Kate, H.Blanken en Broekema."

Bestuursvergadering 23 januari 1939:

"De commissie brengt bij monde van de heer Broekema, aangevuld door de andere commissieleden, verslag uit over hun bevindingen. Eindresultaat is dat er een drietal wordt gevormd, als volgt: A.Baas, Arnhem, no.1, Groenveld Groningen no.2 en Van Neutegem no.3. Met algemene stemmen wordt de heer A.Baas gestemd en door 't bestuur benoemd. De heer Broekema zal hem zijn benoeming mededelen, 1 maart aanstaande in functie treden."

Bestuursvergadering 7 februari 1939:

"Van de heer Baas een schrijven ingekomen, waarin hij de benoeming aanneemt. Wanneer de heer Baas aan redelijk te stellen eisen voldoet, heeft hij veel kans, dat hij niet op wachtgeld zal worden gesteld, wanneer dit geval zich zou mogen voordoen." Bijzonder, bij de aanstelling maakt men al de inschatting of men hem wel of niet kan ontslaan. Hij is de laatst gekomene, maar als eerste eruit wordt moeilijk, omdat hij geen slechte onderwijzer lijkt. Deze inschatting had te maken met de verwachtingen van het bestuur dat de school wat betreft het aantal leerkrachten zou moeten inkrimpen, omdat er te weinig leerlingen dreigden te komen voor het bestaande docententeam. De brief van Adriaan Baas is bewaard gebleven, in het schoolarchief, en is van 27 januari 1939. We lezen:

"Hiermede heb ik de eer U te berichten, dat ik onder dank aan het in mij gestelde vertrouwen, de benoeming als onderwijzer aan uw school aanneem. Zoals in de advertentie stond is de indiensttreding 1 maart aanstaande, maar hierover krijg ik nog wel bericht, in verband met het aanvragen van ontslag in Arnhem."

Bovendien ben ik U dankbaar voor de garantie met betrekking tot de kans op afvloeiing, waardoor ik met des te meer vertrouwen en blijdschap mijn nieuwe werkkring tegemoet zie; moge het een ongezonde vrees zijn geweest, in het belang van de school en de krachten die er aan verbonden zijn.

Hopende op een prettige medewerking, stel ik mij gaarne met mijn beste krachten in dienst van de school, tot heil van de jeugd en tot eer van Hem, Wien ik boven alles dank verschuldigd ben."

Bestuursvergadering 9 maart 1939:

"De heren Te Velde en ondergetekende (secretaris H.Blanken) hebben aanwezig geweest, toen de heer Baas van Arnhem hier zijn werkzaamheden op 1 maart is begonnen."

In april was Adriaan Baas in Zeeland, want hij trouwde op 13 april 1939 te Axel met Poulina Neeltje Marijs, de 23-jarige dochter van Pieter Dingeman Marijs en Diengetje de Regt.

Bestuursvergadering 6 juni 1939:

"Gehoord de mededelingen van de heer Broekema over de heer Baas, welke wat lesgeven aangaat zeer veel is vooruit gegaan en de gezondheidstoestand van mej. Dixon van dien aard is, dat deze dame, wanneer dat nodig zou zijn 2 klassen te bearbeiten, hiervoor fysiek niet sterk genoeg zou zijn, wordt besloten met algemene stemmen, mej. Dixon mede te delen, dat tegen 1 januari a.s. wanneer het leerlingen-aantal niet op peil komt, tegen de laatste telling, zij op wachtgeld zal moeten worden gesteld. De heer Broekema zal haar dit mededelen." Broekema was schoolhoofd. Juffrouw Dixon bleef terugkomen in de notulen, want ze was lichamelijk niet sterk, er waren nogal wat zorgen rondom haar, maar ze kwam ook letterlijk terug, omdat ze na enige tijd weer werd aangesteld bij de ULO. Een school die eveneens in het gebouw zat, en onder het zelfde schoolbestuur viel.

Bestuursvergadering 17 juli 1939:

"Opgemerkt wordt nog dat onder de bijbelles bij de heer Baas de stilte wel wat zoek was."

Bestuursvergadering 11 september 1939:

"Schrijven ingekomen van de heer Baas, waarin hij het bestuur ook namens zijn vrouw dankt voor het ontvangen cadeau. Tevens werd nog een schrijven van de heer Baas voorgelezen, waarin wordt medegedeeld dat hij is geslaagd, Duits L.O." Duits zou in de oorlog als vak worden ingevoerd op alle scholen.

Gecombineerde vergadering van bestuur en personeel, 19 oktober 1939:

"De heer Baas zal voor een onderwerp zorgen, z'n klas zal enige liederen zingen." Het onderwerp van de vergadering is de komende ouderavond. Men bedoelt: meester Baas zal een inleiding over een onderwerp uitwerken en daar dan over spreken.

Bestuursvergadering 8 april 1940:

"De heer Baas heeft een flinke klas. Het is te zien dat deze onderwijzer voor z'n werk staat. Hij was bezig met dictee. Er werd wel eens een fout gemaakt. Daarna aardrijkskunde, waarbij alle vragen vlot werden beantwoord en plaatsen werden aangewezen." Dit is een gedeelte van een rapportage van het bezoek van het bestuur aan de klassen, om een beeld te krijgen van het functioneren van de onderwijzers. Uit deze

rapportage weten we ook dat meester Baas voor de 5^e klas stond. Dat zou men nu groep 7 van het basisonderwijs noemen.

Bestuursvergadering 6 mei 1940:

"Dhr. Broekema brengt een verzoek van de heer Baas naar voren voor het aanschaffen van een grotere kast, daar de boeken nu op de vloer moeten staan. Na bespreking krijgt de commissie opdracht te zorgen voor een grote kast."

Bestuursvergadering 10 juni 1940:

"De voorzitter houdt een korte toespraak waarin hij in herinnering brengt het lot wat ons land en volk getroffen heeft in de voorgaande weken en herdenkt dankbaar dat de heren Zandbergen en Veldman zonder letsel met vele anderen zijn teruggekeerd."

Veldman en Zandbergen, onderwijzer en bestuurslid, waren aan een front geweest, als deel van het Nederlandse leger. We leven hier twee maanden na de Duitse inval.

Bestuursvergadering 19 juli 1940:

"De heer Baas heeft klas 5 met 16 leerlingen en 6a met 21 leerlingen, was bezig met gymnastiekles, dat ging goed." Dit weer als een onderdeel van een rapportage over het bezoek aan alle klassen door bestuursleden.

Bestuursvergadering 21 oktober 1940:

"De heer Broekema vertelt van een voorval, waarbij een zekere Strijker z'n kind van de school gestuurd kreeg. Dhr. Baas had z'n kind om twaalf uur nagehouden om strafwerk te maken en dat was de aanleiding dat de vader zeer onhebbelijk is opgetreden tegen de heer Baas. Ondanks de bemoeiingen van dhr. Broekema wilde Strijker de zaak niet bijleggen."

Bestuursvergadering 27 januari 1941:

"De heer Baas werkt zich goed in. Er waren veel kinderen ziek."

De 4^e klas wordt geleid door meester K. Veldman, wonend aan de Kanaalweg 27. Als hoofdmeester Broekema ontslag neemt vanwege zijn leeftijd, vraagt het personeel om een opvolger uit eigen gelederen te kiezen. Daarbij komt meester Veldman naar voren als de meest geschikte, maar er is ook al een externe procedure gestart. Hij hoort nog wel bij een 9-tal dat uit een lijst sollicitanten wordt gekozen. Uiteindelijk wordt het nieuwe schoolhoofd meester Kleyn uit Den Haag. Er waren in totaal 77 sollicitanten. In deze procedure speelt ook dat het bijzonder onderwijs niet meer zelfstandig kan beslissen. Bij benoemingen moet een drietal kandidaten voorgedragen worden bij de inspecteur van het onderwijs c.q. de bezetter. Het komt aan de orde op de.....

Gecombineerde vergadering van bestuur en personeel, 15 september 1941:

"Na de pauze stelt de voorzitter de ouderavond aan de orde. De heer Kamminga vraagt het woord en zegt bezwaar te hebben tegen deze ouderavond wanneer hier aan verbonden wordt het afscheid en de installatie van het nieuwe hoofd. De handelwijze van het bestuur wordt door dhr. Kamminga en dhr. Baas zeer sterk bekritiseerd, vooral omdat er verteld wordt dat een eigen kracht de heer Veldman mede gesolliciteerd heeft, en er van het bestuur gezegd is aan de heer Kieft te Meppel dat dhr. Veldman niet in aanmerking kwam. De voorzitter zegt dat het bestuur geheel gedaan heeft (wat betreft de benoeming) zoals 't belang van de school het vraagt. Er is een vrije benoeming gehouden en onze eigen krachten hebben gelijke kansen gehad

waardoor dhr. Veldman op het vijftal is geplaatst en proefles gegeven heeft. Dat de heer Veldman niet is benoemd kan het personeel jammer vinden, maar ook het bestuur vond het zeer jammer, maar het bestuur is ten volle overtuigd dat het de goede weg gevolgd heeft. De heer Zandbergen wil graag uitgezocht zien wie van het bestuur gesproken zou hebben, zoals bovenstaande heren beweren, want het is ten stelligste te ontkennen. Het personeel is in z'n geheel ontevreden over het geheim houden van de gang van zaken in deze benoeming. De voorzitter zegt dat het niet anders kon, omdat men gehouden was een drietal ter goedkeuring op te zenden aan de inspecteur, en dus de beslissing daar eerst moest vallen, voor het verteld kon worden."

Het conflict werkt nog flink door op de volgende bestuursvergadering, maar de naam van meester Baas wordt dan niet meer genoemd.

Meester Klaas Veldman, hoofd van de LO van de drie noordelijke provincies.

Bestuursvergadering 29 december 1941:

"Ingekomen een schrijven van dhr. Baas, waarin hij het bestuur z'n dank brengt voor de verrassing, hem bezorgd bij de geboorte van zijn zoon." Meester Baas, Kanaalweg 18, is op deze vergadering ook toegelaten als lid van het steunfonds van de school. De school had een vaste timmerman, voor alle voorkomende werkzaamheden. Op deze vergadering werd voor het jaar 1942 timmerman J. van Aalderen als zodanig benoemd. Het ging om Johannes c.q. Jos van Aalderen.

Bestuursvergadering 9 maart 1942:

"Dhr Baas wil gaarne met z'n zangklassen een uitvoering geven in Irene. (...) Tegen de uitvoering van dhr. Baas is geen bezwaar."

Bestuursvergadering 7 september 1942:

"Dhr. Baas geeft nu zangles boven." In een opsomming van klassen en onderwijzers is hij niet meer de meester van één van de zes klassen van de lagere school. Hij lijkt dan ook helemaal vrij gemaakt te zijn voor de zangles.

Bestuursvergadering 28 juni 1943:

"De heer Kok wordt benoemd in plaats van dhr. Veldman, met ingang van 1 juli 1943. (...) Dhr. Kaman vraagt voor de heer Baas een vergoeding voor het geven van zangles in de ULO-school buiten de schooltijd. Er wordt een ½ uur per week les gegeven. Wordt besloten hiervoor f 30,- per jaar toe te staan."

Bestuursvergadering 26 juli 1943:

"Naar aanleiding notulen over de benoeming van dhr. Kok wordt gemeld dat deze in plaats van dhr. Veldman is benoemd, daar deze als krijgsgevangene moest opkomen."

Ja, dat klinkt mooi, meester Veldman die als krijgsgevangene moest opkomen. Hoe moet je het ook anders zeggen, in het bestuur en in de notulen. We spreken nu over

het moment waarop het verzet in Hoogeveen vorm begint te krijgen. De Gereformeerde school in het Haagje is daarbij één van de centrale punten van het verzet geworden. Meester Veldman dook onder. Hij zou uiteindelijk leider worden van de drie noordelijke provincies, samenwerkend in de LO, de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers. Het bestuurslid Zandbergen werd districtsleider van het district Hoogeveen (de gemeenten Ruinen, Oosterhesselen, Zuidwolde en Hoogeveen). De zo fragiele juffrouw Dixon onderscheidde zich door als koerierster werkzaam te zijn, en haar werk bij het onderbrengen van Joodse onderduikers. Een sterke geest in een zwak lichaam, constateert het bestuur direct na de bevrijding. Meester K.de Raad van de Gereformeerde ULO zou door zijn verzet de oorlog niet overleven. Meester Adriaan Baas werd opgepakt en is vermoord als represaille vanwege de mislukte overval op het gemeentehuis van Schoonebeek, waarbij drie doden vielen. De timmerman van de school, Jos van Alderen, was bestuurslid van de Hervormde school. Hij was actief in de pilotenhulp. Er is nog zoveel meer te vertellen. Maar al het onderzoek heeft geen enkele twijfel naar boven gebracht over wat we in de korte biografie lazen. Hij was actief bij het herbergen van onderduikers en het verspreiden van illegale lectuur. Hij was geen kopstuk in de organisatie, maar net als meester Veldman had hij door kunnen groeien in dit werk, als hij niet op 1 augustus 1943 was geëxecuteerd.

Hoe ging het precies met de arrestatie van meester Adriaan Baas? Er zijn twee versies bekend, beiden voor zeker verteld, en waarschijnlijk beiden waar, maar niet op het zelfde moment. De eerste: Op het adres Schutstraat 15 woonde Willem K. en zijn echtgenote Annigje 'Anna' S. Hun oudste zoon Gerrit (geb.1931) zat bij de Jeugdstorm. Meester Baas vertelde ooit onder de les over wat er allemaal verkeerd was aan de Duitsers. Willem vertelde dat thuis, of briefde dat zelf door aan een kaderlid van de Jeugdstorm. Het kan ook via moeder gegaan zijn. Moeder hield het met de Duitsers, want aan vader had ze minder, die was vaak ziek. Hoe dan ook, kort na het voorval in de klas werd meester Baas door de Duitsers uit school gehaald. Dit werd verteld door kinderen uit de klas van meester Baas. Deze zijn dan ook de bron van deze versie. Dit lijkt te wijzen naar een eerste verhoor van meester Baas, vooraf aan de razzia's van 31 juli. Deze razzia was namelijk niet onder schooltijd. Maar gezien het feit dat de kinderen dit als ouderen vertelden, mogen we aannemen dat deze gebeurtenis op zich wel klopt.

Wat er gebeurde op 31 juli, aan het begin van de avond: meester Baas was bij zijn huis aan het werk in de tuin. De Duitsers stonden ineens voor de deur. Of hij mee kon komen. Hij kon nog net zijn jas meenemen en zei tegen zijn vrouw dat hij verwachtte snel terug te zijn. Gezien het eerdere korte verhoor is die reactie begrijpelijk. Hij had het al eerder meegemaakt. Dacht hij. Dit keer was het toch wat anders. Terug naar de notulen:

Bestuursvergadering 23 augustus 1943:

“Dhr. Kleyn zegt over de vacature ontstaan door het overlijden van de heer Baas tot 1 december tijdelijk te kunnen benoemen, en stelt het bestuur voor de heer Jb. Huisman uit Groningen tot 1 oktober te benoemen, aldus wordt besloten. (...) De voorzitter deelt mede dat het pensioen voor mevr. Baas op plusminus f 1600,- komt met de kindertoeslag, en stelt het bestuur voor om zolang de oorlog duurt bij te betalen wat ze minder ontvangt aan pensioen dan het salaris van wijlen haar man de heer A. Baas. Dit wordt met algemene stemmen aangenomen.”

DE STATUS VAN DE DRIE GEËXECUTEERDEN

In dossier 442 van de voormalige gemeente Ruinen vinden we stukken over oorlogslachtoffers uit genoemde gemeente. Het Noorderhuis viel onder Ruinen. De burge-meester meldde in 1956 dat er behalve het Ruiner verzetsslachtoffer Jan Wieringa nog meer doden waren geweest: *“Voorts werden in deze gemeente diverse personen gefusilleerd, doch of in deze gevallen van verzetsslachtoffers kan worden gesproken, is niet bekend.”* Vervolgens meldde hij de dood van notaris Mulder, Jonkheer De Jonge en Adriaan Baas, tevens de beide neven Van der Wijk en anderen. Locobur-meester Luning was in 1951 helder: *“De lijken van Jhr. M.W.C. de Jonge, Mulder en Baas zijn in 1943 begraven op de algemene begraafplaats te Ruinen. Deze personen zijn in 1943 in deze gemeente doodgeschoten door de toenmalige Grüne Polizei. Vermoedelijk als represaille wegens het in brand steken van boerderijen van NSB-ers. Genoemde personen zijn echter na de bevrijding herbegraven op de algemene begraafplaats te Hoogeveen.”*

Niets bekend van verzet, vermoedelijk represaille. In voorgaand overzicht is ook duidelijk geworden dat er geen direct verband was tussen de dood van De Jonge, Mulder en Baas en het verzet, bij het executeren van hen bij het Noorderhuis. Er was wel een direct verband met de executies in Schoonebeek, als directe link, en hun dood als reactie op het verzet in het algemeen. Represaille. In hun persoonlijke levensverhalen vinden we onder de 3 geëxecuteerden 2 personen die geen deel waren van het verzet, en in hun dagelijks leven meewerkten met de Duitse instanties, en 1 persoon die wél in het verzet actief was, Adriaan Baas. Maar dat verzet was niet de aanleiding van zijn dood.

WAAR ZIJN ZE GESTORVEN?

Op 1 augustus 1943 werden De Jonge, Mulder en Baas geëxecuteerd bij het Noorderhuis, aan de Hoogeveenseweg in de toenmalige gemeente Ruinen, nu deel van de huidige gemeente Hoogeveen. Het Noorderhuis is afgebroken. De plaats vinden we terug in een bungalowpark. Timmerman Arend ter Stege van de Zuiderweg 35 en zijn zoon moesten op 1 augustus 1943 de lichamen kisten. Ze brachten zelf de kisten zelf. De dienstmeid van het Noorderhuis stond erbij, toen ze hun werk deden. *“Ze hebt ze zo dood eschèuten, vanof het plattedak”*, zei ze, tegen Arend en zijn zoon. *“Ze hebt ze vermoord!”*, zei zoon Ter Stege verbaasd tegen zijn vader. Vader gaf hem een dreun aan zijn hoofd, zodat hij stil was. Later vertelde hij zijn zoon dat hem dat speet, maar hij moest zijn zoon stil zien te krijgen. *“Ze hebben er drie vermoord”*, zei vader, *“en ze zullen er ook geen moeite mee hebben om er vijf te vermoorden.”* Vader sloeg zoon om hun beider leven niet in gevaar te brengen.

De zoon vertelde ooit zijn indringende ervaring aan mij, waardoor we exact weten waar de drie prominente Hoogeveners zijn dood geschoten: vanaf het platte dak van de veranda. Ze werden met een mitrailleur doorzeefd met kogels, terwijl ze een paar meter ten westen van het Noorderhuis liepen, zogenaamd om te luchten. Naar buiten toe werd gezegd dat ze op de vlucht waren doodgeschoten. Stal- en hotelhouder Lammert Homan moest zorgen voor een paard en een wagen. Hij moet er tevens voor zorgen dat er kisten van Ter Stege werden vervoerd. Voerman Hendrik Westenberg bracht de kisten naar het Noorderhuis en reed de gekiste lichamen onder politiebegeleiding naar de begraafplaats van Ruinen. Enige boeren uit Ruinen maakten de graven klaar, in de harde lemige grond. Vanaf de kerktoeren van Ruinen keken twee ondergedoken KP-mannen toe. Het waren Jan Naber en Aaldert Knol uit Hoo-

De graven van De Jonge, Baas en Mulder, op de algemene begraafplaats van Ruinen. Van de graven van Manus en Levie van der Wijk zijn geen foto's.

geveen. Ze hadden een veilige plaats in deze toren gevonden, via de naast de kerk wonende politiemann Siert Wieringa. Het was zondagmiddag. Ze hadden niet kunnen vermoeden dat hun veilige onderduikplaats zo'n pijnlijk uitzicht op zou kunnen leveren. De graven werden gedicht. Er kwamen enkele eenvoudige kruizen op te staan.

DE NEVEN MANUS EN LEVIE VAN DER WIJK

De woorden van timmerman Arend ter Stege leken profetisch. Het werden vijf doden. Wat te doen met de neven Van der Wijk? Hoe werden ze gevonden? Levie van der Wijk werd geboren op 6 april 1876 als zoon van Jacob van der Wijk en Grietje Frank. Manus van der Wijk werd geboren op 4 januari 1883 als zoon van Betje van der Wijk. Manus en Levie waren beiden pluimveekooplieden. Kippenhandelaren werden in de volksmond gezegd. Ze woonden bij elkaar op het adres Kerkstraat 100. Ze vonden een onderduikadres bij Everhardus Duinkerken, op de 5^e Krakeelse Wijk. Dat was geen plaats om te zoeken naar prominente Hoogevenaers. We zagen in het voorgaande dat er meerdere controle's, razia's en aanhoudingen werden gedaan. Direct aansluitend op de 1^e augustus, toen het Noorderhuis weer ontdaan was van gevangenen werden er nieuwe razzia's uitgevoerd. Daarbij werden de neven Van der Wijk ook gevonden.

Er raasden overvalwagens richting Hollandscheveld, over de Coevorderstraatweg. Er volgde een razzia op de Krakeelse wijken. Op de 5de Krakeelse Wijk woonde de familie Duinkerken. Vader Everhardus Duinkerken was kippenkoopman en had een boerderijtje. Hun woning bood onderdak aan twee Joodse collega's, die daar ondergedoken zaten. De neven Levie en Manus van der Wijk sloegen op de vlucht, bij het zien aankomen van de Grüne Polizei. Waren ze in het hol gekropen, dat in het hooivak voor hen klaargemaakt was, dan was er niets gebeurd. Ze zaten tussen de aardappelen te wachten tot de kust veilig was. Op een gegeven moment moesten ze toch even kijken of er nog Grüne Polizei was. Met dat hun hoofden boven het aardappel-loof uitkwamen, keek men in hun richting. Ze werden gezien, gearresteerd en afgevoerd naar het Noorderhuis. Waarom zaten ze niet in het hol in het hooivak? Dat was

niet gevonden. Van meerdere kanten heb ik in de jaren '80-'90 vernomen dat ze niet meer welkom waren in het hol, want ze konden geen vergoeding meer betalen voor het onderduiken en moesten zich dus maar zien te redden.

Het mag wel heel duidelijk zijn uit het vervolg, dat ze niet werden opgepakt tijdens de 'gewone' razzia's op zaterdag de 31^e juli. Er was namelijk helemaal geen wagen om hen af te voeren. Ze liepen met soldaten naar de brug bij de Krakeelse Dijk over de 31^e Wijk. Daar moesten ze op blijven staan, op die brug, en daar wachtten ze onder bewaking van jonge SS'ers, met hun handen omhoog op de komst van een op de komst van een wagen. Als ze de armen lieten zakken, kregen ze een klap met de kolf van een geweer op hun rug of in hun gezicht. Ze werden bruut in de wagen gesmeten, toen deze eindelijk arriveerde. Voorbijgangers werden verplicht daar naar te kijken, naar die Joodse mannen op de brug en in de wagen. Er waren kinderen onder. Ze vertelden door wat ze zagen, tot op hoge leeftijd.

Waar zijn Manus en Levie van der Wijk gestorven? Een Jood gold als een niet-mens, daar bestede je geen geld en geen moeite aan. Ze werden waarschijnlijk op het Noorderhuis nog ondervraagd. Vervolgens liepen enkele soldaten met hen het bos in, ten noorden van het Noorderhuis, en vandaaruit via een bospad rechtsaf. Hun lichamen werden gevonden op het uiteinde van het bospad, op de rand van het bos, bij een sloot. Ze werden begraven op de algemene begraafplaats te van Pesse. In 1951 meldde de gemeente Ruinen aan de Oorlogsgravenstichting dat hun grafbedekking bestond uit een 'staande steen met bak'. Hun stoffelijke resten werden ze overgebracht naar de Joodse begraafplaats bij Assen.

HERBEGRAVEN IN HOOGEVEEN

De herbegravenis van Mulder, De Jonge en Baas was op zaterdag 17 november 1945, vanuit de Hoofdstraatkerk. De gekiste lichamen waren zelf niet in de kerk aanwezig. Ze werden op deze zaterdag opgegraven te Ruinen en direct overgebracht naar de begraafplaats aan de Zuiderweg te Hoogeveen. We lezen een verslag van de uitvaart in de Hooogeveensche Courant van 21 november 1945:

"Zaterdagmiddag had de herbegravenis plaats van de heren A. Baas, Jhr. M.W.C. de Jonge en J. Mulder, die op de 1^e augustus 1943 in het Spaarbankbos door de Duitsers ter dood zijn gebracht en daarna te Ruinen begraven. In de Gereformeerde Kerk had een plechtige rouwdienst plaats, waarbij velen de overledenen de laatste eer kwamen bewijzen. Voor de genodigden waren plaatsen gereserveerd. In het middenschip van de kerk had het overige publiek plaats genomen. In de dienst gingen voor ds. W. Faber en ds. J.A. van Nie.

Na het beëindigen van de kerkdienst werd een rouwstoet geformeerd, waarbij velen zich aansloten. De kisten met de lijken waren inmiddels rechtstreeks van Ruinen naar de begraafplaats gebracht. allereerst had de plechtigheid plaats op het oude kerkhof, waar de heer Jhr. M.W.C. de Jonge in het familiegraf werd bijgezet. Nadat de menigte om het graf was geschaard, werd namens de familie het woord gevoerd door een broer van de overledene, waarna ds. J.A. van Nie de geloofsbelijdenis voorlas. Een zoon dankte voor de deelneming.

Van hier werd naar de nieuwe begraafplaats gewandeld, waar de heren Baas en Mulder opnieuw ter aarde werden besteld. Beide graven liggen naast elkaar. Op het graf

van de heer Mulder werd gesproken door een broer van de overledene, waarna ds. W. Faber op beide graven de geloofsbelijdenis las. Ook hier dankte een zoon van de heer Mulder voor de deelneming. Diep ontroerd verlieten allen de begraafplaats, nog onder de indruk van het gebeurde op de fatale datum van 1 augustus 1943. Zeer veel bloemen dekten de graven. Voor het regelen van de begrafenissen was een commissie door en uit de illegaliteit aangewezen. De illegaliteit stelde er prijs op ook de kosten van deze begrafenissen voor haar rekening te mogen nemen.”

VAN REPRESAILLESLACHTOFFER NAAR VERZETSHELD

Voor de loco-burgemeester van Ruinen was het na de oorlog duidelijk dat de slachtoffers van het Spaarbankbos geen verzetsslachtoffers waren. Overal in Nederland werden de doden van de oorlog geïnventariseerd. In een brief van 3 juli 1951 aan de Oorlogsgravenstichting meldde loco-burgemeester Luning: *“De lijken van Jhr. M.W.C de Jonge, Mulder en Baas zijn in 1943 begraven op de algemene begraafplaats te Runen. Deze personen zijn in 1943 in deze gemeente doodgeschoten door de toenmalige Grune Polizei. Vermoedelijk als represaille wegens het in brand steken van boerderijen van NSB'ers.”* (Dossier 442, archief voormalige gemeente Ruinen.)

Represailleslachtoffer, dat was Lunings inschatting. Niet vanwege de in brand gestoken boerderijen, maar dat hij daar aan dacht was niet zo vreemd. Dat en andere verzetsacties was wel de reden waarom de Grüne Polizei in het Noorderhuis getrokken was. Ze waren er net, de aanslag in Schoonebeek zette alles op zijn kop, en de Grüne Polizei sloeg toe. Hoe anders was de inschatting van burgemeester Tjalma....

De straatnamencommissie van Hoogeveen heeft een lange geschiedenis en heeft daarmee diverse dossiers gevuld. In nummer 6750 van de dossiers vanaf 1914, is een brief c.q. rapportage van 22 november 1948 opgenomen. De gemeente Hoogeveen is aan het nadenken over de nieuwe straatnamen, in het voorbereide uitbreidingsplan, dat we nu kennen als de Verzetsbuurt. We lezen:

“Ten aanzien van de thans gereed komende straten hebben wij in de eerste plaats gedacht aan die inwoners onzer gemeente, die in de achter ons liggende bezettingstijd door de vijand zijn omgebracht, omdat zij goede vaderlanders waren, exponenten van de geest van verzet, die hij ontmoette. De nieuwe wegen tussen de Bentinckslaan en het Haagje en te Hollandscheveld, het westelijkste gedeelte van de Kerkhoflaan tot aan het sportterrein en de weg vandaar naar de hoek van het Hollandscheveldse- en het Zuider-opgaande, hebben wij dan ook namen gegeven van verzetsslachtoffers, welke onder de inwoners zijn gevallen, voorzover de nabestaanden desgevraagd hiermede hun instemming hebben betuigd. Deze namen zijn de volgende: Jonkheer de Jongestraat, Notaris Mulderstraat, Jan Dekkerstraat, Adriaan Baasstraat, K. de Raadstraat, P. Dubbeldamstraat, Albert Rozemanstraat, Otto Zomerweg, Hendrik Raakweg.”

De ondertekenaars, gemeentesecretaris Heslinga en burgemeester Tjalma, gaven daarmee ALLE genoemde personen de status van verzetsslachtoffer en goede vaderlanders, zonder onderliggend onderzoek. Was er een onderzoek geweest, dan was dat bijgevoegd of in een ander dossier in deze periode bewaard gebleven. Er is niet verwezen naar een onderzoeksdossier en het is niet gevonden. Ook de represailleslachtoffers werden hier getransformeerd naar verzetsslachtoffers, terwijl de drie genoemde personen Mulder, Baas en De Jonge overduidelijk om het leven zijn

gebracht NIET vanwege hun verzet, maar als represaille, en terwijl alleen Adriaan Baas actief lid was van het Hoogeveense verzet.

Er was contact met de nabestaanden. De weduwe Mulder mocht kiezen tussen Johannes Mulderstraat en Notaris Mulderstraat. Zo werd het ook Jonkheer de Jongestraat, Tandarts Schipperstraat en Dokter van der Veldestraat. Het werd geen mees-ter Baasstraat. Status ging ook voor functie binnen het verzet. Het werd daarom de Adriaan Baasstraat en het eerste idee was Johannes Poststraat, maar dat werden er twee ineen, Gebroeders poststraat. Het ging mis bij de Albert Jan Rozemanstraat. Zijn zus gaf toestemming voor het gebruik van de naam Albert Jan Rozeman in een straatnaam. Vervolgens kwam er een Albert Rozemanstraat. Het verschil? Albert Rozeman zat ook in het verzet, maar heeft de oorlog overleefd! Hij is daarmee de eerste verzetsman uit de gemeente Hoogeveen geworden die met een straatnaam werd geëerd bij zijn leven. Er is geen toestemming gevraagd en gekregen van hemzelf of zijn familie. Een vergissing van de gemeente verwees naar een ander dan bedoeld.

Er kwam GEEN gebroeders Van der Wijkstraat. De Van der Wijkstraat die er is, in de wijk Venesluis, is met ck 'Van der Wijkstraat', vernoemd naar een burgemeester. Mensen worden in gelijke situaties gelijk behandeld, zo begint onze grondwet. Het was echter een Verzetsbuurt, zo heet de buurt, en de Joodse medeburgers zaten niet in het verzet. Dat Mulder, De Jonge en Baas ook niet vanwege verzet waren vermoord, dat was niet helder of er speelde wat anders. Mensen werden in gelijke situaties hier niet gelijk behandeld. ALLE Joden werden gesymboliseerd in 1 straatnaam, die van Philipson. En het mocht NIET Rabbijn Philipsonstraat worden, want Tjalma twijfelde eraan of Philipson wel rabbijn was. Pijnlijk. Het is begrijpelijk dat de gemeente een probleem zou hebben met 165 Joodse straatnamen, want zoveel nieuwe straten kwamen er niet. Maar moet je dan wel alle niet-Joden apart een straatnaam geven? Wat voor signaal zend je dan uit? En was het Tjalma niet bekend dat je – los van de vraag of iemand een hoge theologische opleiding had – iedereen die je als wijze leidsman ziet uit respect aanspreekt met 'rabbi' of 'rebbe'?

De straatnamen lagen er. Maar wie waren dat ook al weer? Ds. Van Nie was in de oorlog nauw bij het verzet betrokken. Het grootste deel van zijn verzetswerk viel buiten de gemeente, in zijn onderduikperiode. Hij nam op zich om de namen van een korte schets te voorzien. Het werd het boekje *'De straat waardoor wij gingen'*. De 'Verzetsbuurt' kreeg uitleg. Straat voor straat. Alle verzetsmensen, én Philipson. En zo werden represailleslachtoffers ook in het boekje dat de basis was van de beschrijving van Hoogeveen in de Tweede Wereldoorlog officieel vastgelegd als verzetsmensen, met een zegen c.q. een voorwoord van burgemeester Bakker. Hij was hier burgemeester van 1959-1963, wat de ouderdom van het boekje aangeeft.

Terug naar 1945. Op het eind van de oorlog sloeg de vijand nog een keer toe in het Spaarbankbos.

Het Noorderhuis, in het Spaarbankbos. Gebouwd als vakantiekolonie, voor kinderen die een tijdje eruit moesten om wat aan te sterken, en op het eind van de oorlog het hoofdkwartier van de Grüne Polizei rond Hoogeveen. Bekend is dat er vijf mensen zijn gedood, 1 en 3 augustus 1945. Minder bekend is dat er drie mannen zijn gedood op de valreep van de bevrijding. Dit is hun lijden.

DODELIJKE WILLEKEUR

DE VERGETEN DRIE VAN HET NOORDERHUIS

©Albert Metselaar, 2022 albertmetselaar@home.nl

Sybrand Jan, kortweg Syb, was geboren op 16 november 1921 in Den Haag. Hij was een zoon van Jan van der Linde uit Joure en Grietje Pol. Vader Van der Linde werd hoofdopzichter van publieke werken in Amsterdam. Syb groeide daar op en deed de Handels-HBS. Aan werken is hij daar niet toegekomen. Het gezin Van der Linde was NSB-sympathiserend. Toen de arbeidsinzet in Duitsland op gang kwam stond Syb te trappelen om zich te melden. Er werd afscheid genomen van vrienden en familie, en Syb vertrok naar Duitsland. Onder die vrienden waren nogal wat jongeren van de Gereformeerde Kerk. Onder die jongeren was Catharina Maria ("To") van der Merwe. Haar ouders woonden in Dedemsvaart, Sluis 6. Ze was naar Amsterdam vertrokken vanwege een familiecontact, "Tante Bet", die een baantje voor haar wist. Ze kwam er om te 'dienen', dienstmeisje te zijn bij de familie Schippers.

De heer Schippers was productmanager bij Heineken. Via de Gereformeerde jongens- en meisjesverenigingen had Syb haar leren kennen. Hij bracht haar naar huis en ze kregen verkering. Toen Syb eenmaal in Duitsland was vielen hem de schellen van de ogen. Hij kwam terug op zijn nazi-sympathieën. Hij wilde zo gauw mogelijk weg proberen te komen. Eén van de mogelijkheden was het verlof dat je kon krijgen als je trouwde. Syb en Catharina trouwden 14 september 1943 in Dedemsvaart. Hij keerde niet terug naar Duitsland. Hij dook onder bij zijn schoonouders.

Tijdens een razzia werd hij opgepakt, samen met zijn zwager Hennie (Hendrikus Emanuël) van de Merwe, en als strafmaatregel naar strafkamp Erika gestuurd. Syb moest daar werken in de bosploeg, bosarbeid. Met de komst van de steeds verder oprukkende Canadese troepen in het vooruitzicht besloot de leiding van kamp Erika dat de gevangenen weggevoerd moesten worden. Op 5 april 1945 werd bekend gemaakt dat de gevangenen zouden worden overgebracht naar kamp Westerbork. Ze zouden de hele afstand lopend af moeten leggen, want transportmiddelen waren voor hen niet meer aanwezig. Syb van der Linde was één van de vele onbekende mannen die in colonne via Hoogeveen noordwaarts liepen. Onderweg zagen heel wat mannen een kans om weg te komen. Op de 6e april lukte het Syb om in de buurt van Spier met twee Hagenaars in het struikgewas langs de weg te schieten.

Ze probeerden zo snel mogelijk zo ver mogelijk weg te komen, steeds op hun hoede en steeds rekening houdend met achtervolgende bewakers. Die avond kwamen ze moe in Pesse aan. Onderweg hadden ze al kans gezien hun gevangeniskleding gedeeltelijk in te ruilen voor burgerkleding. Ze zochten onderdak bij een boerderij. De boer en de boerin zetten hen stevig en smakelijk eten voor, maar na zo'n hongerdag en een periode strafkamp Erika smaakte alles beter dan wat ze hadden gehad. Ze konden er die nacht blijven slapen.

De andere morgen werden ze getraceerd op een stevig ontbijt van pannenkoeken met spek. Dwars door de velden trokken ze verder naar het zuiden. De wegen waren te gevaarlijk, door de patrouillerende Landwachters en terug trekkende Duitsers. Syb wilde naar Dedemsvaart zien te komen. Zijn tochtgenoten wilden naar Ommen terug, naar de bevrijders. Ergens bij de spoorlijn Meppel-Hoogeveen namen ze afscheid van elkaar. Syb moest over de Hoogeveensche Vaart zien te komen. Hij probeerde dat bij Hoogeveen. *“Nog voor Hoogeveen, bij de sluis”*, werd er later gezegd, is hij alsnog opgepakt door plotseling opduikende Landwachters. Dit moet bij de sluis zijn geweest die er nu nog ligt, in De Weide, want daar lag de route naar Dedemsvaart. Het waren Landwachters die in nauw contact stonden met het kamp Ten Arlo. Syb werd die 7^e april opgesloten in Ten Arlo. Daar zal hij zijn eerste verhoor hebben gehad. Op 8 april werd Syb overgebracht naar het Noorderhuis. De Duitse eenheid daar zal de verhoren vervolgd hebben.

Albert Eggen woonde bij zijn ouders aan de (Oude) Hoogeveenscheweg in de gemeente Zuidwolde. Daar kwamen op zondag 8 april twee Duitse militairen voor de deur. Ze kwamen aanrijden op een motor met zijspan. Vader Eggen stond aan de kant van de weg, toen ze aan kwamen rijden. Hij kon daarom niet tijdig in huis komen om zijn zoon te waarschuwen. Albert was onderduiker. De Duitsers kwamen met vader binnen. Ze vroegen de vader of hij een zoon had van ongeveer 28 à 29 jaar oud, die in de landbouw werkte. Dat was niet zo. De soldaten wezen op Albert en vroegen: “En die dan?” “Die is 22”, was het antwoord, en wijzende op zijn jongste zoon: “....die is 16”. Een van de soldaten wees op Albert: “Die is ook goed, meekomen!”. Vader vroeg of zijn zoon nog kleren of eten mee moest hebben. Dat was niet nodig. Albert werd meegenomen naar het kamp Ten Arlo. Vader Eggen heeft nog geprobeerd om in het kamp te komen, om met Albert te kunnen praten. Dat lukte niet. Ten Arlo werd door de Duitsers ontruimd en nog die 9^e april werd Albert Eggen overgebracht naar het Noorderhuis.

Johan Dhont was het langst in het kamp Ten Arlo geweest. Hij was geboren in Middelburg als zoon van sigarenwinkelierster Johanna Elisabeth Dhont. Zijn vader was

onbekend, zijn moeder alleenstaand. Het schiep een bijzondere band tussen de zorgzame moeder en de zoon die zich in oorlogstijd voor haar verantwoordelijk voelde. Van beroep was Johan elektricien. Johan was naar Ten Arlo gekomen via de Nederlandse Arbeidsdienst, die aanvankelijk het kamp in gebruik had. In die dagen regelde hij de watervoorziening van het kamp. Toen het kamp werd verbouwd tot een luisterpost met radarinstallaties voor de Lufwaffe, moest hij blijven om ook voor hen de watervoorziening te onderhouden. Zijn titel was 'kampmonteur'. Men herinnerde zich later Johan Dhont als een ijskoude kerel, die voor de duvel en zijn moeder niet bang was, maar zich zeer betrokken bleef voelen bij zijn eigen 'moer' in Dordrecht. Met zijn loon kon hij ook haar steunen. Dat zal ook de reden zijn geweest dat hij gebleven was, toen de NAD niet meer in het kamp zat. Hij hield zo vast werk. Er kwamen echter problemen rondom het betalen van het loon. Toen hij dit niet op tijd kreeg, had dat direct gevolgen voor zijn moeder. Uit balorigheid draaide hij dan zo af en toe de kraan letterlijk een poosje dicht, zodat de hele watervoorziening van het kamp zo af en toe werd uitgeschakeld.

Op of rond 25 maart 1945 werd hij vanwege deze 'streken' door de Luftwaffe ontslagen. Hij moest wel op Ten Arlo blijven – hij wist teveel en men wilde controle op hem houden en bivakkeerde vervolgens in de schuur bij de familie Ten Heuvel, die tegenover de ingang van het oude NAD-kamp woonde. Op 7 april, op de dag dat de Canadezen al in Dedemsvaart waren, stonden op de straatweg bij de kampingang een stelletje jongemannen te praten. Daarbij was ook de 26-jarige Johan Dhont. Er kwamen een paar Duitsers met een zijspan langs. Ze stopten en vroegen hoe de situatie erbij stond. Johan Dhont, zoals gezegd nergens bang voor, raadde de Duitsers aan maar zo snel mogelijk te verdwijnen. Dat lieten ze zich niet zeggen. Ze herkenden Johan, pakten hem op en sloten hem op in een barak van het NAD-kamp. Naar zeggen zou hij hebben kunnen ontsnappen, maar dat was zijn aard niet. Hij realiseerde zich blijkbaar niet hoe de sfeer was veranderd. Hij was niet meer de Johan die overal voor zorgde, en alles tegen iedereen kon zeggen, hij was een risicofactor die de geallieerden alle geheimen van kamp Ten Arlo duidelijk kon maken.

Met de andere beide gevangenen werd hij vervolgens op 8 april overgebracht naar het Noorderhuis, toen het kamp Ten Arlo werd ontruimd. Johannes Reinders moest op het eind van de oorlog ook verplicht voor de Duitsers aan het werk op Ten Arlo. Hij kende Johan Dhont. Ook hij werd kort voor de bevrijding in zekere bewaring gesteld, omdat hij teveel wist. Hij legde later een verklaring af. Hij veronderstelde dat het overbrengen van de gevangenen naar het Noorderhuis was gebeurd op initiatief van Luitenant Eckert van het 22^e Luftnachrichtenregiment 223. Daarmee hebben we een naam en een verantwoordelijke in dit drama. Ik heb Reinders gesproken. Een waardevolle bron over Ten Arlo en de manschappen daar, op het eind van de oorlog.

Het was op dat moment een situatie van chaos en willekeur. Syb van der Linde, Albert Eggen en Johan Dhont werden overgebracht naar het Noorderhuis, vier anderen (waaronder Jo Reinders) werden gevangen genomen en weer losgelaten (er zijn drie van hen omgekomen in de chaos van het brandende kamp) en een zevende werd zonder vorm van proces bij Ten Arlo geëxecuteerd. Dat ging over Franciscus van der Helder. Hij moet tijdens een wegcontrole in handen van de troepen van Ten Arlo zijn gevallen. Hij was fotograaf en kunstschilder. Hij was in 1891 geboren te Naarden. Toentertijd woonde hij officieel te Amsterdam. Hij leefde sinds 1938 gescheiden van echtgenote Petronella Anna Jannes. Vermoed wordt dat hij bij een razzia in Amsterdam werd gearresteerd en werd tewerk gesteld bij de bunkerbouw van de Organi-

sation Todt (OT). Waarschijnlijk is hij erin geslaagd om er vandoor te gaan en liep door omstandigheden de Duitsers van Ten Arlo tegen het lijf. Wehrmacht, Luftwaffe, SS, kamp Ten Arlo ving allerlei troepen op. De spanning was te snijden, met de Canadezen op gehoorafstand. Voor de Duitsers zal hij een soort deserteur zijn geweest. Zeker is dat hij de 7^e april in het kampement Ten Arlo werd gefusilleerd, voor straf doodgeschoten. Volgens zijn overlijdensakte stierf hij 14.30 uur. Zijn lichaam is naar de schuur van Willem Bovenhoff gebracht, op de hoek met de Echtenseweg. Aanvankelijk was hij in Zuidwolde begraven. Hij rust nu in Loenen, op een ereveld, in vak E, graf 1278.

Oftewel: het leven van 8 mannen hing aan een zijden draad. Slechts één van hen wist te overleven: Jo Reinders. Vier stierven er bij Ten Arlo, drie in het Spaarbankbos. Het had evengoed anders kunnen zijn gelopen, 8 doden bij Ten Arlo of 8 doden extra in het Spaarbankbos, buiten de 5 uit 1943. En dat allemaal door de willekeur van luitenant Eckert en het feit dat een Oberstabsfeldwebel van Ten Arlo weigerde om over te gaan tot executie van de vier laatste gevangenen van Ten Arlo.

De 9^e april bracht een verwarrende situatie van gevechten tussen Duitse en Franse troepen. De Duitsers in het Noorderhuis namen daar voor zover bekend niet aan deel. De Duitse eenheden die wel vochten tegen de Fransen hadden een ander beleid van omgaan met gevangenen dan de Duitsers van het Noorderhuis. De eerste groep wilde de gevangenen meenemen naar Kamp Westerbork. De laatste groep nam geen gevangenen mee toen ze die 9^e april het Noorderhuis verlieten en noordwaarts trokken. Wat er bij het Noorderhuis is gebeurd, weten we omdat de weduwe van Syb bij het proces aanwezig was, van degene die verantwoordelijk was voor de dood van haar man. Wat ze haar zoon (geboren 17 augustus 1944) daarvan vertelde, en wat die noteerde in een inmiddels vernietigd schriftje, stond nog onuitwisbaar in zijn geheugen gegrift en is in deze tekst aangevuld door een gedrukt verslag van een oud-gevangene van kamp Erika uit 1946.

Ten Heuvel, op Ten Arlo, waar Johan Dhont een tijdje in de schuur woonde.

De laatste soldaten van het Noorderhuis wilden op 9 april 1945 vertrekken. Een Oostenrijkse rechter in Duitse dienst, een zekere Behringer, was met een jeep langs de vluchtende troepen komen rijden. Hij was op dat moment bij de manschappen in het Noorderhuis, en was de hoogste in rang. Hem werd door de toenmalige commandant van het Noorderhuis gevraagd wat ze moesten doen met de gevangenen. “Erschiessen!”, was het bevel geweest. Behringer had een goed geheugen en later stond dit moment nog helder voor zijn geest. “Van der Linde, dat was die lange man hè?”, zei hij voor de rechter. ‘s Middags om vijf uur werden de drie mannen (Eggen, Dhont en Van der Linde) uit het Noorderhuis gehaald.

Ze verdwenen onder geleide van drie Duitsers en hun commandant in het aangrenzende Spaarbankbos. Behringer zelf was er niet bij. De lokale commandant had een revolver in zijn hand. Ze liepen de boslaan op, tegenover de laan van de Spaarbankhoeve. De drie mannen werden doodgeschoten en gedumpt in een geul of sloot, op de rand van het Spaarbankbos en het bos van de Erven Pol. De vrouw van Hendrik Strijker, die voorop de laan van de Spaarbankhoeve woonde, had ze het bos in zien lopen en zag de Duitsers terugkomen. Waar zijn de andere mannen, had ze nog gevraagd. “*Sie sind schon im Himmel!*”, was het antwoord.

Door de veroordeling van Behringer, en wat hij zich bij zijn proces wist te herinneren, kwam vast te staan dat de executie plaats had gevonden op 9 april. De mannen werden de 11^e april gevonden door Berend Moes. Hij woonde op D 153, nu Hoogeveenseweg 10, naast het bos. Hij had grond van de familie Pol in gebruik, op de andere kant van het bos, en moest daarvoor over een bospad, bij de open zandvlakte langs, en dan zo door naar het bouwland. De ‘sloot’ waar steeds over gesproken werd, is een droge geul tussen enkele heuveltjes, ook bekend als de ‘Zeuven Heuvels’. Berend Moes bracht hun lichamen samen met Hendrik Strijker op een wipkar naar de opbaarruimte bij het ziekenhuis Bethesda. Ze waren ongekist en lagen onder een dekkleed op de wagen. Berend Moes had nog paarden, als een van de weinigen in de buurt. De meeste paarden waren door de Duitsers in beslag genomen. Berend had zijn paarden laten ‘onderduiken’, in het land gezet bij een bekende, achter het bos, waar het niet opviel. Bij het ziekenhuis werden de lichamen onderzocht. Ver-

volgens werden ze opgebaard in de Nederlandse Hervormde kerk te Hoogeveen, de Grote Kerk. Daar lagen toen ook de lichamen van de doden van de Wijsterseweg en de executie bij Spier. Vandaar dat later al deze doden wel in één adem werden genoemd, alsof het ging om één actie, en per abuis op de gedenksteen in Spier het getal '21' terecht is gekomen.

Albert Eggen en Johan Dhont werden al snel herkend. Albert Eggen werd begraven op de begraafplaats van Zuidwolde. Johan Dhont werd 14 april begraven op de begraafplaats van Hoogeveen. Later werd hij overgebracht naar het ereveld te Loenen, vak E, nummer 802. Er was in april 1945 één onbekende bij de drie doden. Hij werd opgebaard in een open kist, gefotografeerd, en spullen die ter identificatie konden dienen werden bewaard. Het Rode Kruis ontfermde zich over de onbekende. Toen zich op 14 april nog niemand had gemeld, als familielid of vriend van de dode, werd hij die middag ter aarde besteld, onder auspiciën van het Rode Kruis. Ds. Faber uit Hoogeveen leidde de plechtigheid. Men herinnerde zich dit later als een heel fijngevoelig afscheid. Ds. Faber besloot zijn toespraak met de woorden:

"Misschien komt er eens een moeder, die vraagt naar haar kind. Misschien ook wel een verloofde. Of was hij getrouwd ? We weten het niet. In het buitenland spreekt men van de onbekende soldaat; maar dat wij in Hoogeveen bij het graf van een onbekende moeten staan, is nog nimmer voorgekomen en zal misschien ook nooit meer voorkomen."

Het verhaal van de drie doden en de ene onbekende werd afgedrukt in kranten. Syb's schoonvader las het en besloot te gaan informeren. Bij de 'sloot' werd een bril gevonden. Dat was de bril van Syb. Ook Syb's weduwe herkende de bril. Ze was op bezoek bij de familie Moes. Daar kreeg ze de bril van Syb in handen. Er werd gekozen voor opgraven. Dat gebeurde de 17^e april. Als eerste moest de schoonvader het lichaam identificeren. Het bleek inderdaad om Syb te gaan. Vervolgens werd Syb geïdentificeerd door zijn vrouw To. Sybrand Jan van der Linde werd opnieuw begraven in Dedemsvaart. Op 25 juli 1945 kon het overlijden van Syb worden vastgelegd in een overlijdensakte van de gemeente Ruinen. Het Spaarbankbos viel toentertijd onder Ruinen. Jaren later werd Syb herbegraven op de erebegraafplaats in Loenen, vak E nummer 746. Op zijn huidige graf staat niet de datum waarop hij als overledene werd gevonden, maar zijn echte overlijdensdatum, 9 april 1945. Dit in tegenstelling tot Albert Eggen en Johan Dhont, die 11 april op hun grafsteen kregen. De dag dat ze gevonden werden.

In het register van de oorlogsgravenstichting staat Syb omschreven als "Student, lid verzet". Dit kan gemakkelijk een verkeerd beeld geven als we zijn achtergronden niet kennen. Hij was student toen hij vrijwillig als pro-Duits kind uit een NSB-gezin in Duitsland ging werken. Als onderduiker, na zijn huwelijk, kan hij inderdaad als lid van het verzet worden beschouwd, maar bij verzet denken we toch vaak aan een actieve daad en niet alleen aan onderduiken. Verder werd hij niet als verzetslid gefusilleerd. Hij was op het verkeerde moment op de verkeerde plaats bij de verkeerde mensen, die onder druk van de omstandigheden op een totaal verkeerde manier afwerkten met gevangenen, in een situatie van complete willekeur. Drie mensen werden gefusilleerd door de bezetting van het Noorderhuis, terwijl op diezelfde dag in kamp Ten Arlo drie andere gevangenen werden vrijgelaten die het geluk hadden 'goede' bezetters als bewakers te treffen.

NOBBA LUNNING
GEB. 10 APRIL 1922
OVERL. 11 APRIL 1945
(SPAARBANKBOSCH)

TOT I
MET S
ONZE
A
GEB. 7
ECHT

hier rust
onze lieve zoon en broer
ALBERT EGGEN.
GEB. 10 APRIL 1922, OVERL. TE RUINEN
(SPAARBANKBOSCH) 11 APRIL 1945.
A. EGGEN
A. EGGEN-SMIT
ALBERT, ROELOFJE EN GEERT.
HIE GETROUW IS IN HET MINSTE, HIE IS OER
IN HET GROOTE GETROUW. LUC. 16: 10.

ER RUST
DER OPSTAND
JK OVERSCHOT V
MOEDER, BEN GR
RER, MOEDER
E ZANTING
1 OVL. 24.4.19
A DUNNIG.
DE KINDEREN

Syb's vader werd na de bevrijding ontslagen, vanwege zijn NSB-sympathieën. Hij moest een jaar leven zonder inkomen en kon dat volhouden doordat familiebezittingen, stukken grond, in Joure werden verkocht. Syb's zoon kwam goed terecht. To van der Merwe hertrouwde 14 juli 1949 met Jurjen Evert Helfrich. Dit werd een echte vader voor de kleine Jan Sybren van der Linde. "Dat is mijn oudste zoon", zei vader steeds, om de kleine helemaal het gevoel te geven welkom te zijn. Ik heb Jan gesproken. Hij was een waardevolle bron.

Bleef nog de vraag waar het precies was, waar de drie mannen op 9 april 1945 werden geëxecuteerd. De 'sloot' hoeft geen sloot te zijn, maar kan ook een geul zijn, en die zijn er meer in het bos. Het was op de grens van het bos van de Erven Pol en het Spaarbankbos. Het was bij de 'Zeuvén Heuvels', en het was bij de zandvlakte die daar in het Spaarbankbos ligt. Dat was allemaal wel duidelijk, maar hoe vind je de plek terug? Ik heb de afgelopen 30 jaar meerdere mensen benaderd. Mensen uit de buurt en familie van de ooggetuigen. Hun verhaal was eensluidend.

Ze wezen allemaal dezelfde plaats aan. Zelf ben ik ooit meegenomen door de dichter Van der Sleen. Hij was zelf met Hendrik Strijker naar de plek geweest, waar Hendrik de lichamen met Berend Moes had geborgen. Dezelfde plek werd aangewezen. Om voor de buitenwacht ook zekerheid te hebben, zou het goed zijn om het op film vast te leggen. Aldus gebeurde. Albert Moes uit Pesse was opgegroeid in de buurt. Zijn vader had de lichamen gevonden en met Hendrik Strijker naar Hoogeveen gebracht. Er was hem vaak verteld en getoond waar het ongeveer was geweest, waar ze waren gevonden. Op dinsdag 14 april 2015, 70 jaar na dato, ging hij mee om de plek te zoeken. Er werd één punt gevonden die aan alle beschrijvingen voldeed, op de plaats waar hij zelf, onafhankelijk van welke inbreng dan ook, op basis van de inbreng van zijn vader zei..... "*Hier was het ongeveer*". Dit was op tien meter afstand van een geul in het landschap..... de 'sloot'. Hij wees naar achteren, waar de geul bleek te liggen. Waarvan akte. De schutters stonden voor de geul, kunnen we concluderen. De hele ruimte is de executieplaats.

WAAROM? WAAROM?

In 2002 werd contact gelegd de familie Eggen. Er werd onder meer gesproken met Alberts broer Geert Eggen. Er werd gevraagd of men ook wist wat er was gebeurd en waarom dat was gebeurd. Het verhaal kwam overeen met wat ik al wist, aan de hand van een verklaring van zijn vader uit de zomer van 1945. De gebeurtenissen konden door Geert en zijn vader worden beschreven, maar niemand wist waarom. Albert Eggen was opgepakt, ook Geert Eggen niet. Er werd ook gevraagd waarom

de Duitsers op zoek waren naar Alberts oudste broer, eveneens een Albert Eggen. Dat was niet bekend. Ja, er waren wel geruchten, later, maar toen wist men van niets. Ook niet over het oppakken en de dood van de omgekomen Albert Eggen zelf. Geruchten, gedachten, meer waren er niet, zo verklaarde Geert Eggen. En je wist niet wat je moest met die geruchten. Wel werd er aangenomen dat er verraad in het spel was. Een NSB'er van Ten Arlo. Namen wilde men niet noemen. Dat hoeft dan ook niet, want er zat maar 1 NSB'er op Ten Arlo. De ledenlijst is bekend.

Geert Eggen gaf aan dat je er niets aan had om wat met die geruchten en gedachten te doen, want je wist toch niets zeker. Achteraf beschouwd is het evengoed mogelijk dat de Duitsers de oudste zoon van Albert Eggen Sr. ooit hebben zien lopen of op het land hebben gezien, vandaar dat ze een inschatting van leeftijd hadden, en geen naam. Als er echt verraad in het spel was geweest, was er vast ook een naam genoemd. Iedereen kende elkaar daar rond Ten Arlo. Tot dan toe is er ook geen link gelegd met verzetsactiviteiten. Niet in de verklaring uit 1945 – terwijl voor een eventuele vergoeding voor inkomstenverlies daar dan een beroep op kon doen – en niet in het gesprekken uit 2002 met Geert Eggen en de andere familie. K

Het waren slechts geruchten. En daar wilde Geerts niets mee. Op basis van het ophalen met een motor met zijspan is de meest logische verklaring dat men iemand zocht om te werken voor de Duitsers in het kamp Ten Arlo. Zo haalde men ook anderen op. Alle andere speculaties, zoals deze in 2017 via de pers werden verspreid, bleken bij navraag en doorvragen niet op feiten en niet op nieuw onderzoek te berusten. De geruchten werden weer boven water gehaald, waar Geert Eggen niets mee wilde. Een oudere publicatie werd gewoon overgeschreven, zonder overleg met de auteur. Dat de bronnen niet werden geraadpleegd, werd door de personen in kwestie bij navraag bevestigd, en blijkt zondermeer uit een weggelaten detail, waardoor de omstandigheden rondom de dood van deze drie mannen juist dichterbij hadden kunnen komen. Het zijn details, die de wreedheid van het moment benadrukken.

DE VERKLARINGEN EN HET LAATSTE MOMENT

We kennen een verklaring van Opperwachtmeester-Postcommandant Melle Visser, gestationeerd te Stuifzand, over het lichaam van een op 13 april 1945 nog steeds onbekende persoon. Eén van de drie van het Spaarbankbos. Het ging om *“het lijk van een onbekend manspersoon van het navolgende signalement: leeftijd ongeveer 30 jaar, lengte ongeveer 1,82 meter, droeg groene werkkleding van het NAD, lange lichtgrijze versleten gabardine regenjas, grijze geblokte kniekousen, blauw-rood geblokte das, lange bruine rijglaarzen, lichtblond achterover gekamd haar met kunstmatige golf, smal gezicht, rossige baard, lichtblonde wenkbrouwen, enigszins scherpe neus.”* Dat was Johan D'Hont, waarvan we weten dat hij bij de NAD was geweest. Helaas is niet vermeld wat de aard van de verwonding was, maar wel dat *“deze persoon kennelijk ten gevolge van oorlogshandelingen is overleden.”*

“Met ingeslagen schedel en een schotwond in de borst”, lezen we in de verklaring van de familie van Albert Eggen uit april 1945. Zo werd Albert gevonden. We kunnen nu teruggaan naar de namiddag van de 9^e april 1945. Rond 5 uur werden de drie gevangenen uit het Noorderhuis gehaald. Ze liepen naar de boslaan, tegenover de laan naar de Spaarbankhoeve. De drie mannen liepen met hun handen omhoog. Wat ging er in hen om? Beseften ze toen al dat het afgelopen was? Moet haast wel.

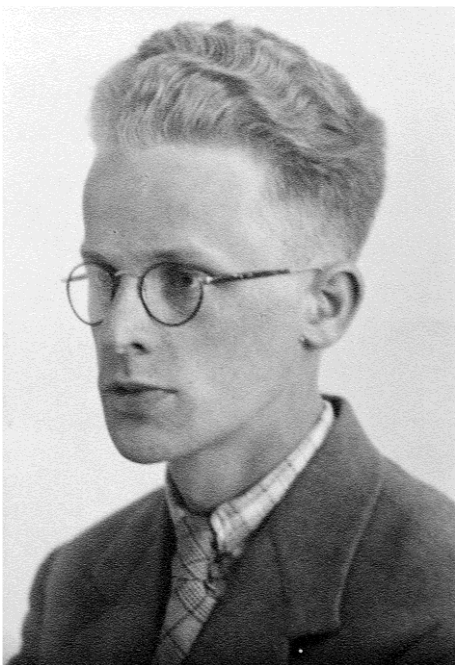
Op 8 April 1945 uit zijn woning gehaald door 2 Duitschers militairen op motor met zijspan. Deze vroegen aan A. Eggen Sr. of daar thuis was een zoon van hem, die in de landbouw werkte en 1 28 à 29 jaar oud was. Eggen Sr., die aan de weg stond, toen de militairen kwamen aanrijden en niet tijdig genoeg meer thuis kon komen om zijn zoon Albert, die thuis was ondergedoken, te waarschuwen, antwoordde hierop ontkennend. Zij wezen daarop naar Albert Eggen voornoemd en zeiden: "Die dan" Eggen Sr. antwoordde, die is 21 en wijzend op zijn jongste zoon, en die 16 jaar. Een der militairen zei daarna, wijzend op A. Eggen Jr. "Die is ook goed" "Mee-komen". A. Eggen Sr. heeft daarop nog gevraagd of de jongen nog kleeding of voedsel mee moest hebben, maar dat was niet noodig. De Duitschers hebben daarop den jongen meegenomen naar het kamp van de Luftwaffe te ten Arlo in deze gemeente. Eggen Sr. heeft nadien nog getracht toegang tot het kamp te verkrijgen, maar dit is hem niet gelukt. Nadien kreeg hij op 11 April 1945 bericht, dat het lijk van zijn zoon in het ziekenhuis te Hoogeveen lag en dat hij op voormelden dag was gevonden in het Spaarbankbosch nabij Hoogeveen, met ingeslagen schedel en een schotwond in de borst.

**Dossier
Gem.
Zuidwolde
No. 03426**

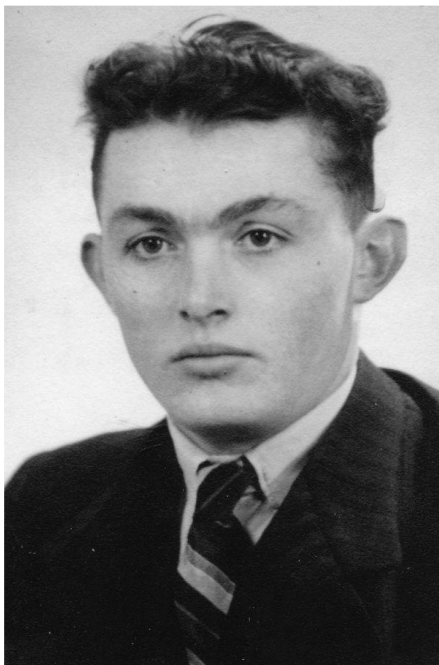
**Conclusie:
Er werd
niet ge-
zegd
waarom de
Duitsers
op zoek
waren naar
een zoon
van Albert
Eggen Sr.
en de
Duitsers
kenden de
naam niet
van zijn
oudste
zoon.
Er werd
wel een
link ge-
legd met
zijn werk
in de land-
bouw.**

Drie Duitsers en hun commandant liepen achter hen aan. Er zullen wat korte aanwijzingen zijn gegeven over hoe ze moesten lopen en waarheen. Ze waren bij de boslaan. Ze liepen door tot de zandvlakte. Voor wie vanuit de boslaan de zandvlakte oploopt, liepen ze langs de rechterzijde daarvan. Daar moesten ze het bos in lopen. Tussen de glooiende heuveltjes, bij de geul. Verderop hadden andere Duitsers die middag nog vanuit de bosrand de aanval ingezet op de Wijsterseweg. De boerderij van Jan Vos brandde nog. Achter hen, bij de boslaan naar de Spaarbank-hoeve, was de selectie geweest van wie wel en wie niet mee moest naar Kamp Westerbork. Zo zien we de coulissen van een drama voor ons.

De drie jongemannen moeten zich omdraaien. Ze staan met hun gezichten naar hun moordenaars. De commandant geeft de bevelen. Aanleggen, vuur. De mannen worden in de borst getroffen. Om zeker te zijn van hun dood laat de commandant hen de schedels inslaan, waarschijnlijk met de kolven van de geweren. De Duitsers lopen weg. Ze laten drie mensen liggen bij een geul. Als oud vuil. De Duitsers vluchten weg. De geallieerden zijn dichtbij. De drie jongemannen worden begraven en worden vergeten. Als er voor de andere vijf een gedenksteen komt, staat niemand bij hen stil.

Sybrand Jan van der Linde

Albert Eggen

VERZETSACTIVITEITEN VAN DE OUDSTE BROER, ALBERT EGGEN?

Was Albert Eggens oudste broer bij het Zuidwolder verzet? In de loop der jaren heb ik heel wat publicaties gelezen, en zelf gesproken met voormalige leden van de Binnenlandse Strijdkrachten en de verzetsploeg van Rieks Zomer. Daarbij is de naam van de broer van Albert Eggen nooit gevallen. Daar komt nog bij dat het georganiseerde verzet rond de bevrijding geen acties ondernam. Men zag met lede ogen toe hoe 2 Duitsers op hun dooie gemak in de nacht van 8 op 9 april 1945 overal langs de Hoogeveense Vaart bruggen opblies, terwijl ze hen makkelijk hadden kunnen uitschakelen. Maar dat mochten ze niet. Wacht op de bevrijding, en kom dan pas in actie, dat was de opdracht. Albert Eggens oudste broer was dus niet bij het georganiseerde verzet, en als zijn actie al echt gepleegd zou zijn, zou dit direct in strijd zijn geweest met de orders van Prins Bernhard, de officiële leider van de Binnenlandse Strijdkrachten.

Past het oppakken met een motor met zijspan bij het beeld dat we hebben van het oppakken van verzetslieden? Nee, absoluut niet. Als de Duitsers vermoedden dat iemand deel uitmaakte van het verzet, dan werd een woning omsingeld met gewapende soldaten, of er reed een overvalwagen met gewapende Duitsers tot voor de deur. Er werd niet gevraagd naar één persoon, maar alle bewoners werden naar buiten gehaald en hard verhoord. Men ging ook niet akkoord met het meenemen van een ander, een vervanger, nee men wilde die ene. Er was doorgaans ook een naam bekend van de persoon die men zocht. Zeker als er verraad in het spel was, zoals de weduwe van Geert Eggen later als mogelijkheid aangaf. Kortom, de beide soldaten in een motor met zijspan wijst op iets anders dan het arresteren van een verzetsman.

Komt nog bij dat arrestaties van verzetslieden werden gecoördineerd vanuit Assen. Bekend is dat er op het laatst nog pogingen zijn ondernomen om mensen te arresteren. Deze overvalwagens hadden de woning van de Eggens nog kunnen bereiken, op zondag de 8^e april. Maar ze zijn niet langs geweest.

Wat weten we van het gebruik van motor met zijspan? Een van de Nederlandse werknemers op kamp Ten Arlo was Jo Reinders uit Hoogeveen. Op zondag 8 april – dezelfde dag dat Albert Eggen werd opgehaald - werd ook Jo Reinders door de Duitsers met motor en zijspan opgehaald. 's Avonds kwamen ze aan de deur, bij zijn woning op het Schut. Hij moest onmiddellijk mee. Hij moest zogenaamd aan het werk. Hij mocht niet meer weg, maar kwam ook niet aan het werk. Hoe dan ook, hij werd opgehaald voor werkzaamheden in het kamp. Dit blijkt uit een interview met Jo Reinders zelf. Ik sprak hem over de in kamp Ten Arlo omgekomen Zuidwoldiger jongemannen.

Wat weten we van wegversperringen? Willem Gruppen heeft volop onderzoek gedaan naar kamp Ten Arlo. Hij werd gevraagd of hem hier wat van bekend was. Niets. Maar al pratend kwamen we er ook op uit dat het verhaal hieromtrent onlogisch was. Wegversperringen werden steeds bewaakt. Dan kun je die niet zomaar stiekem weghalen. Een wegversperring voor Ten Arlo zou ook Duitsers tegenhouden, terwijl heel wat Duitsers op de vlucht waren en zich terugtrokken via Ten Arlo, en dan via de Zuiderweg naar het noorden trokken, of juist onderdak zochten op het zwaar versterkte kamp Ten Arlo. Zo'n onbewaakte wegversperring was ook een hinderpaal voor de Duitse toeloop. Deze past niet in wat we kennen van de Duitse activiteiten. Zo komen we uit op de enige logische verklaring die past in alle beschikbare informatie: Albert Eggen werd opgehaald om werk te verrichten op het kamp Ten Arlo. Eenmaal binnen wist hij teveel, had hij teveel gezien, en kon men hem niet zomaar meer naar huis sturen, met de geallieerden in zicht.

Waarom dit onderzoek naar iets wat niet is gebeurd? Bij de onthulling van de herdenkingssteen op de verkeerde kant van de zandvlakte in het Spaarbankbos, werd Tineke van Duinen op RTV-Drenthe in beeld gebracht met de weduwe van Geert Eggen. Diverse zaken die volgens Geert onder de niet te staven geruchten vielen, werden op dat moment voor waar verteld. Daarom dus dit onderzoek. Op donderdag 1 juni 2017 ben ik in gesprek geweest met de weduwe van Geert Eggen. Ook die bevestigde dat er bij het oppakken niet gezegd werd waarom ze de oudste zoon zochten. Het gesprek werd op video vastgelegd. Naar derden toe had ze de geruchten wel weergegeven en dat als een mogelijke verklaring gegeven, maar bij de arrestatie van Albert Eggen was er niets over gezegd. Geert Eggen had ook nooit beweerd dat dit gezegd was. Het waren vermoedens, verklaringen achteraf, meer niet. Zaken die Geert niet in de geschiedenis vermeld wilde zien, te speculatief. Waarvan akte.

Het Noorderhuis (1), stond direct links van de ingang van het bungalowpark. Daar werden Mulder, Baas en De Jonge vermoord. Ten noorden ervan, op de rand van het bos (2), vermoordde men de gebroeders Van der Wijk. Deze vijf mensen worden herdacht bij de open plek bij (3). Eggen, Van der Linde en Dhont werden vermoord op de zuidkant van de zandvlakte (4), aan de rechterhand voor wie binnenloopt vanaf de Hoogeveense Weg. Er staat een ruwhouten kruis om de executieplaats te markeren. Op de noordkant van de zandvlakte staat een steen met hun namen. Op de zuidkant van de ingang van de Beukenlaan (5) werden mensen van de Wijsterseweg geselecteerd. Dat is nu fietspad. Ze werden geëxecuteerd bij Spier. Ook daar staat een gedenksteen, ten noorden van het dorp.

1

2

3

4

5

Hoogereenseweg

Hoogereenseweg

Beukenlaan

HET GEDENKTEKEN

VOOR 5 VAN DE 8 VAN HET NOORDERHUIS

©Albert Metselaar, 2022 albertmetselaar@home.nl

Je wandelt door het Spaarbankbos, en zo ineens zie je al van op afstand vijf mensen staan. Of toch niet? Je komt dichterbij, en het blijven silhouetten. Een indrukwekkend gedenkteken voor vijf mensen die zijn geëxecuteerd bij het Noorderhuis, een huis voor opvang van kinderen, dat hier ooit in het bos stond. Vijf silhouetten, vijf namen, voor een huis dat acht slachtoffers maakte.

Executieplaatsen hebben een hele bijzondere plaats in de beleving van mensen, die zich bezighouden met de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. Ze worden gemarkeerd met een monument, of met een kruis en een korte toelichting, ter herinnering. In het Spaarbankbos zijn drie executieplaatsen. Geen daarvan was in zicht, toen de eerste gedenktekens werden geplaatst. Pas bij het derde gedenkteken werd er aandacht aan geschonken. Het werd een ruw houten kruis, passend bij de natuur er omheen. We zien dit bijvoorbeeld ook op de fusilladeplaats bij het kamp Vught, en bij Woeste Hoeve. Bij Spier werd het een stenen kruis, maar meer dan een kruis en een korte tekst is vaak niet nodig. Door de eenvoud wordt de voorbijganger aangesproken. Hoe ging het met de gedenktekens in het Spaarbankbos?

Begin jaren '60 verscheen het boekje 'De straat waardoor wij gingen', van de hand van ds. Van Nie, waarin achtergronden van straatnamen uit de Verzetsbuurt werden toegelicht. Dat was de bedoeling van het boekje, meer niet. Het was géén geschiedschrijving van Hoogeveen in oorlogstijd en géén geschiedschrijving van wat er allemaal in of rond het Spaarbankbos was gebeurd. Het boekje sprak velen aan. Zo ook Bert van der Haar, die als voorzitter van de jubileumcommissie ter ere van het 50-jarig bestaan van de Hoogeveense Rotaryclub het idee opvatte om een gedenkteken te plaatsen in het Spaarbankbos. Het bos waar de Rotary al jaren bij elkaar kwam en nog komt. In de Spaarbankhoeve.

“Begin augustus 1943 werden drie Hoogeveense verzetsstrijders en twee Joodse inwoners van Hoogeveen zonder enige vorm van proces doodgeschoten door de Duitse bezetter. Dit gebeurde in het Spaarbankbos, vlak bij de plaats waar de Hoogeveense Rotaryclub elke week in vrijheid bij elkaar komt.” Een citaat van de Rotary zelf, bij de totstandkoming van het monument in 2003. Het werd onthuld op 25 februari van dat jaar, en aangeboden aan de burgemeester van Hoogeveen, als vertegenwoordiger van de Hoogeveense bevolking.

Op basis van ‘De straat waardoor wij gingen’ kwam de jubileumcommissie uit op 5 doden. Er werden er 3 over het hoofd gezien. Er was al in 1993 in het boekje *‘Fascisme en verzet’* en regelmatig toen en in de jaren daarna in de Hoogeveensche Courant gepubliceerd over de achtergronden van de dood van Mulder, De Jonge en Baas: represailles in verband met het doodschieten van NSB’ers in Schoonebeek. Het werd niet opgepakt door de jubileumcommissie. De commissie liet zich adviseren door Lammert Huizing, waar men mij naar verwees, toen ik contact met hen opnam. Die had hen verteld hoe het zat, werd gezegd.

De commissie was tevens niet gewezen op de andere 3 doden van het Spaarbankbos. Huizing wist dat, hij had de doden van 1945 zelf ook genoemd in zijn publicaties. Hij liet het gaan. Het basisidee werd toegejuicht, historisch onderzoek verder terzijde gelegd. Er werd een plaats gekozen, waar het monument geplaatst zou worden. De begeleidende tekst bij het gedenkteken heeft het over *‘In dit bos, op deze plek’*. Het was niet op die plek, het was ergens anders. De mensen waren niet gedood vanwege hun verzetshouding. Twee van de drie speelden geen actieve rol in een verzetsorganisatie, of hadden zelfs ook een kant van schikken naar de bezetter. Maar het werd niet bijgestuurd, niet begeleid.

Kunstenaar Albert Geertjes uit Eelderwolde ging aan het werk en kwam met een bijzonder gedenkteken. Op basis van onvolledige informatie creëerde hij 5 metalen silhouetten, waarvan 3 met een kruisje op de plaats van het hart, en 2 met een Davidster. De bijbehorende tekst geeft de namen van de slachtoffers weer, en vervolgt met: *“Ook vandaag, terwijl u hier staat, en dit leest, wordt elders iemand verkracht, gemarteld, vermoord, omdat hij zich verzet, omdat ze vrouw is of vanwege de kleur van huid of hart.”* Er wordt op geen enkele manier teruggegrepen op de aanleiding tot hun dood. Hun dood was een zaak van terreur van een bezetter, binnen een fascistisch systeem, verraad binnen de Hoogeveense bevolking, hielenlikkerij van een NSB’er die een wit voetje wilde halen en een misrekening van het gewapende verzet. Dat heeft helemaal niets te maken met zinloos-, huiselijk-, racistisch-, seksistisch- of welke andere vorm van geweld dan ook, waar we ook in vreedstijd nog vaak met de neus bovenop worden gedrukt.

Ik begrijp de intentie achter het monument: Hoogeveen wakker houden, waarschuwen tegen ontsporingen. Dat is een hele goede zaak. Wie mij kent weet hoe ik daar zelf mee bezig ben geweest, in de zorg en bij de beweging tegen zinloos-geweld. Jarenlang organiseerde ik dagen tegen geweld. Ik spreek me uit tegen welke vorm van rascisme en discriminatie dan ook. Maar wie zonder overgang de sprong maakt van wat er in 1943 is gebeurd, en ineens overstapt naar dat totaal andere af te keuren geweld, en wie mensen vergeet die in 1945 het zelfde bos de dood vonden, slaat de plank mis. Onbedoeld. Het is niet verwijtbaar. Men wist blijkbaar niet beter. Maar het is onbegrijpbaar, voor wie de geschiedenis kent. Als historicus hoor je daar niet in mee te gaan. Gesprek, om dit toe te kunnen lichten en te kijken naar oplossingen, bleek niet mogelijk.

Het Noorderhuis stond op het gras op de voorgrond. De executie van De Jonge, Mulder en Baas vond plaats bij de schuurtjes tussen de woningen, bij het witte gebouwtje. Dit is sinds 1990 onderdeel van het bungalowdorp 'De Sanbrincke'. Het is begrijpelijk dat een executieplaats in een bungalowdorp moeilijk in ere te houden is. Maar laten we helder houden dat het gedenkteken niet de plaats is, waar de moorden zich voltrokken.

Toegestuurde informatie daalde niet neer. Op de website van Rotary-Hoogeveen was in april 2022 nog te lezen: "Wat zou jij doen als je wetten moet volgen van een bezetter? Notaris Johannes Mulder gaf zijn leven voor zijn standpunt daarover tijdens de Tweede Wereldoorlog." Helaas. Notaris Mulder was loyaal aan de regels van de bezetter. Zoals zovelen. Hij gaf zijn leven niet voor zijn standpunt, hij werd geëxecuteerd als represaille. Pure terreur, als boodschap aan en waarschuwing voor het verzet, waar hij geen deel van uitmaakte, helemaal los van wie of wat hij was en wat hij dacht. Hoogeveen is niet gewend dat er kritisch wordt meegeleefd vanuit de historische hoek. Maar wat moet je anders, als je zoveel tijd in onderzoek steekt, en dan ziet dat zaken uit hun verband worden gehaald, en daarmee andere zaken volledig ondersneeuwen? Want daar gaat het dus óók om. Een mythologisch beeld van de oorlog, laat de realiteit ervan verdwijnen in de mist. Tot alleen 'verhalen' overblijven, inwisselbaar voor ieder ander 'verhaal', zonder blijvende betekenis.

De beeldvorming rond de Tweede Wereldoorlog is sterk getekend door de activiteiten van de gemeente Hoogeveen in de jaren direct daarna, onder leiding van burgemeester Tjalma. Hij was de eerste burgemeester in Nederland die de Joodse bevolking al op papier overdroeg aan de Duitse bezetter. De Joodse bevolking werd voor 4/5^e uitgemoord. De gebroeders Van der Wijk werden beschouwd als 'wegwerpartikelen'. Er werd zelfs geen moeite genomen om ze naar Westerbork te sturen.

DE EXECUTIEPLAATS

VAN 3 VAN DE 8 VAN HET NOORDERHUIS

©Albert Metselaar, 2022 albertmetselaar@home.nl

Op 2 maart 2011 is door de auteur dezes voorgesteld aan de Historische Kring Hoo-geveen om een gedenkteken te plaatsen voor de drie vergeten slachtoffers van het Spaarbankbos, Johan Dhont, Sybrand Jan van der Linde en Albert Eggen. Er is geen reactie gekomen. Er is contact gezocht met meerdere instanties. Ook daarvan kwam geen reactie, of de verwarring dat er toch al lang een gedenkteken stond voor wat er in het Spaarbankbos was gebeurd. Een derde kreeg van mij het onderzoek over de vergeten drie toegestuurd, voor een heel ander doel, en ging zonder enig overleg met de auteur daar zelf mee aan de gang. Groot was mijn verbazing toen er ineens via RTV-Drenthe het bericht kwam dat er een steen was geplaatst, die in de dagen erop onthuld zou worden. Ik was niet uitgenodigd, kon op uitnodiging van derden mee naar de bijeenkomst, en hoorde daar mensen mijn onderzoek voorlezen, zonder dat er ook maar één keer de naam van de auteur en researcher werd genoemd. Het on-

derzoek werd door derden overgeschreven, tot en met zinsbouw, en zonder dat er eigen onderzoek aan werd gekoppeld. Ja, dat zou vrij te gebruiken zijn, werd gezegd, als mensen er op aangesproken werden. De onthulling: Heel veel bedankjes, aan iedereen die ook maar wat had gedaan voor het gedenkteken. Heel veel namen. Ik zat op de eerste rij. Ongenoemd. Het is op film vastgelegd. U hebt vast wel eens een slechte droom gehad, waarin alles om u heen lijkt te gebeuren, en je zelf niet lijkt te bestaan. Ik bestond echter wel voor de diverse oudere omwonenden van het Spaarbankbos. Toen we naar de te onthullen steen liepen, sloegen we voor hun gevoel verkeerd af. Maar de plaats was toch rechtsaf, op de zuidkant van de zandvlakte?

Ook bij het napraten na de onthulling kwam men op mij af. Het was toch dáár.....? Er werd gewezen naar die ene plek, die mij al jaren daarvoor en tussendoor door kinderen van ooggetuigen en omwonenden was aangewezen. Ja, daar was het. 's Avonds heb ik contact gehad met een van de leden van de werkgroep, die voor de steen met namen had gezorgd. Als zoon van een van de ooggetuigen wist hij goed waar de executieplaats was. Stel je nog eens voor hoe je liep met je vader. Je liep via de laan bij de boswachterswoning het bos in. Was het dan rechtsaf, bij de heuveltjes, of linksaf, bij de laan naar het noorden? Het was rechtsaf. Maar de commissie had als geheel besloten dat de gedenksteen bij een bankje moest komen. Dan kon je er ook bij zitten. Hij staat dan ook deels verdekt opgesteld achter een bank. 's Zomers wordt de gedenksteen onder meer gebruikt als 'kapstok', om jassen op te leggen. Het hield niet op. Ik werd persoonlijk aangesproken op de verkeerde plek. Het was mijn onderzoek, ik wist toch beter? De eigenaar van het bos, de Stichting het Drentse Landschap, wist niet beter. Zo waren ze voorgelicht door de commissie. En de burgemeester had hem toch onthuld, de gemeente zal toch wel weten waar men mee bezig is? Tja. De gemeente onthult zonder eigen toetsing. Men voelt zich wel degelijk betrokken bij wat er wordt gedaan. Maar een kritische blik is welkom....

Het gestolen moordkruis bij de executieplaats van de vergeten drie van het Spaarbankbos. Er is nu een nieuw gedenkteken op deze bijzondere plaats.

Dit gaat niet over je persoonlijk gepasseerd voelen, gekwetst voelen, of willen dat je persoonlijk geëerd zal worden. Wonderlijk genoeg maken mensen het nogal eens persoonlijk, en leiden zo de aandacht af van alles wat er werkelijk aan de hand is. Dit gaat over omgaan met inhoud. Eerst kijken naar de inhoud, zowel op historisch gebied als op het gebied van menselijke samenwerking. Dit gaat over de vraag of we wat geleerd hebben van de oorlog. De vergeten drie waren wegwerpmensen, die voor de bezetter overtollig waren, blokken aan het been, van Ten Arlo doorge-

7 april 2017. De onthulling van de steen met gedenkplaat, op de noordkant van de zandvlakte in het Spaarbankbos. Bij de herdenkingshandelingen staan we allemaal met de rug naar de feitelijke executieplaats. Na afloop wordt met oud buurtbewoners de plaats zelf bezocht. De buurt vraagt hoe verder.....

stuurd naar het Noorderhuis, en wat moesten ze ermee? Ze werden gedumpt als afval. Hoe gaan we om met historisch onderzoek? Wie neemt er moeite om daar tijd in te steken? Waar kunnen we elkaar op inhoud versterken? En ook: hoe zoeken we de verbinding, in plaats van mensen laten ondersneeuwen in systemen, of ze gewoon terzijde schuiven, als onbelangrijke roependen, de zoveelsten die wat willen. Hoe durven we buiten onze eigen agenda te kijken? Als in de menselijke beleving juist een executieplaats zo belangrijk is, hoe is het dan in vredesnaam mogelijk dat er in het Spaarbankbos geen enkele in ere werd gehouden? Doelstellingen van organisaties zijn mooi geformuleerd, maar worden ze gehaald? Wat zegt het Spaarbankbos daarvan, als we onderzoek en de resultaten daar tegen het licht houden? En zou ik op mijn beurt mensen en organisaties serieus nemen, als ik hen niet zou inlichten over historisch onderzoek, dat hen direct aangaat?

OP WEG NAAR EEN GEDENKTEKEN OP EEN EXECUTIEPLAATS

Het plaatsen van een moordkruis is een traditie, die zeker al teruggaat tot in de middeleeuwen. De plaats van een moord werd spontaan gemerkt, of het gebeurde door de dader van een moord, als vorm van boetedoening en verzoening. Het kon een op-

Op middeleeuwse wijze? Ja, dat werkt nog steeds. Met vereende krachten wordt een kruis van een paar honderd kilo op zijn plaats gezet. Zaterdag 2 april 2022.

gerichte steen zijn. Zo gaat de traditie waarschijnlijk al terug tot de Germanen. Zo kon ook de familie van de dader verzoening krijgen met de familie van het slachtoffer. Met de komst van het christendom werd het opgerichte teken een kruis, verwijzend naar de dood van Jezus van Nazareth, die werd vermoord aan een kruis. Van de dader of diens familie werd het gebruik breder, toen ook nabestaanden of bekenden een kruis gingen oprichten op de plaats van handeling. De markering van een plek met een kruis had ook een hele praktische functie. Het oude volksgeloof ging ervan uit dat iemand die op een onnatuurlijke manier was overleden, geen rust zou krijgen. Op een dergelijke plek doolde de ziel. Enige afstand of gepaste aanwezigheid was dan ook gewenst. Een kruis neutraliseerde de betreffende plaats. Er ging geen gevaar meer van uit, zoals kruizen iedere negatieve lading neutraliseerden. Ook dat zal mee hebben gespeeld. Kruizen kregen vervolgens de betekenis van grafmarkering, en werden in de 20^e eeuw opgericht op tal van executieplaatsen. Daarbij is niet specifiek meer sprake van een christelijke betekenis. Executieplaatsen met een kruis als herdenkingsteken vinden we op tal van plaatsen in Nederland, met als bekendste die bij Woeste Hoeve, de Waalsdorpervlakte en het voormalige Kamp Vught.

Hoogeveen bereidde zich in 2019 voor op een grootse viering van 75 jaar bevrijding. In een brede vergadering werd een plan ingebracht voor een gedenkteken op de exe-

cutieplaats van de 'vergeten drie' van het Spaarbankbos. Er kwamen enthousiaste reacties, en geen weerstand, ook niet van de plaatsers van de steen bij zandvlakte in het Spaarbankbos. In goed overleg met de gemeente Hoogeveen werd voor de realisatie geld beschikbaar gesteld aan de Stichting Levende Geschiedenis Drenthe, waarmee Scouting Hoogeveen aan de slag kon. De Stichting het Drentse Landschap, de eigenaar van het grootste deel van het bos, ging akkoord met een permanent gedenkkruis. De organisatie leverde een boom af bij Scouting Hoogeveen. Met een boswachter werd de plaats bepaald. Vorm en grootte van het kruis op de executieplaats in het Spaarbankbos zijn vooral bepaald door de dikte van de stam, want welke verhoudingen ogen goed, en hoe weten we zeker dat een stam sterk genoeg is om lang te staan én de dwarsbalk veilig te dragen? Zo groeiden de plannen.

De jeugd van Scouting Hoogeveen kon zich uitleven op de eikenhouten stam, en haalde de schorst eraf. Door de corona en de daarbij behorende maatregelen, lag veel werk twee jaar stil. Het werk werd in april 2022 afgerond. Op 2 april 2022 werd het nieuwe kruis in elkaar gezet, in de grond geplaatst, opgericht, vastgezet, alles op middeleeuwse wijze. Gewoon, met handkracht, lieren, katrollen, vier lange palen, dan kun je kracht zetten en een zware stam in evenwicht houden. Ruim 300 kilo hout werd stabiel in de grond gezet, in een begraven 'voet'. Daar loopt niemand zo weer mee weg. Op 3 april werd de beveiliging weggehaald. Het kruis stond zelfstandig.

Zaterdag 9 april 2022 verzamelde zich een groep nabestaanden en betrokkenen, samen met een flinke groep jeugd van Scouting Hoogeveen. De klank van de kudu-hoorn vroeg de aandacht. Dit is het oude signaalinstrument dat Lord Baden-Powell meenam uit Zuid-Afrika en bij de oprichting introduceerde in de padvinderij. Scouting hield een vlagceremonie en één van de leden sprak de wet en belofte van Scouting uit:

*Ik beloof mijn best te doen een goede scout te zijn.
Iedereen te helpen waar ik kan en me te houden aan de Scoutingwet.
Ik wil samen met anderen het goede zoeken en bevorderen.
Jullie kunnen op mij rekenen.*

Albert Metselaar haalde in het kort naar voren wat er was gebeurd. 8 doden van het Spaarbankbos, waarvan 3 op het laatst van de oorlog. Bij de bevrijding. In de dagen dat er ook zoveel mensen van de Wijsterseweg, dichtbij het bos, werden vermoord. Ze zouden naar Kamp Westerbork worden gebracht, maar werden bij Spier geëxecuteerd.

Burgemeester Karel Loohuis bracht naar voren hoe dicht de oorlog in de Oekraïne bij ons komt, als we in herinnering brengen wat er bij ons zelf was gebeurd, in de dagen rond de bevrijding. De wrede terreur, die ons maant om aandacht te hebben voor elkaar. Vervolgens werden de namen van de doden gelezen. Er werden bloemen gelegd. Een minuut stilte werd afgesloten met de klank van de kudu-hoorn.

Ter afsluiting gingen de aanwezigen naar het terrein van Scouting. Bij de blokhut waren op een veldje tientallen jonge leden aan de slag met vuurtje stoken, hout hakken, en wat al niet meer. Wat een contrast, gelet op de triestheid rond de herdenking, al dat leven, plezier, samenwerking. Nieuw begin na oud zeer.

***Een foto-impressie van de onthulling van het gedenkkruis
op de executieplaats.***

Executieplaats

Ter herinnering aan:
Albert Eggen
Sybrand Jan van der Linde
Johan Dhont

9 april 1945

“100 jaar geleden was het ons speelbos. Nu kunnen onze betachterklein-kinderen er spelen en leren. Leren omgaan met natuur én samenleving.”

SLOTWOORD: HOE VERDER?

Het Spaarbankbos is een bijzondere mix van natuur en cultuur, oorlogsgeschiedenis en diep menselijk lijden, spelende kinderen, hulpverlening aan kinderen in moeilijke posities, bosbouwgeschiedenis, wat al niet. De Rotary Hoogeveen zou eens na kunnen denken over hoe om te gaan met de teksten bij ‘hun’ gedenkteken. Ik zet dit tussen aanhalingstekens, want ze hebben het aangeboden aan de bevolking van Hoo-geveen, en daarmee is het ook de mijne, van ons allemaal.

Zullen we dan samen ook eens nadenken over al die vormen van geweld (lichamelijk en psychisch) die onze samenleving verdelen, en mensen in stilte laten lijden? Zullen we er eens over nadenken hoe we dat tussen de mensen een plek kunnen geven? Een plaats in het park achter het gemeentehuis? Deze thema's horen we niet weg te stoppen. Ik heb er volop mee te maken gehad, in werk en andere omstandigheden die ik niet aan de grote klok hang. Opbouwend aan de slag, hoe lijkt dat?

Daarnaast zouden we het informatiebord bij een van de ingangen van het bos kunnen vervangen. Niet alleen wordt de ontstaansgeschiedenis daarop zodanig onjuist weergegeven, dat er toch echt eens gekeken moet worden naar wat de bronnen zeggen, maar we zouden daar ook de namen van de paden kunnen noemen. Die zijn ook in vergetelheid geraakt. Daarnaast kunnen de plaatsen worden aangegeven waar mensen worden herdacht, én de plaatsen waar mensen zich prachtig kunnen ontspannen of juist leren. Scouting heeft zijn programma's, het IVN kan wat met het bos, kortom, zullen we al die kanten van dit bos een plaatsje proberen te geven? We weten elkaar te vinden, toch?

***Albert Metselaar, 9 april 2022
De avond na de onthulling
van het kruis op de executieplaats.***

(Met dank aan Henk Boer voor de foto van mij, blazend op de kudu-hoorn.)